



Academische Werkplaats
Gezonde Leefomgeving



ZonMw

Evaluatie programma

Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak

Evaluatie programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak

September 2025

Auteurs: Moniek Zuurbier, Birgit van Herk en Marieke Dijkema

De projectgroep bestond uit Marieke Dijkema (AWGL), Moniek Zuurbier (AWGL), Birgit van Herk (AWGL), Elske Wits (Platform31/Onderzoeksinstituut IVO), Hadewych Cliteur (Pharos, tot april 2025), Susan Bulthuis (Pharos), Tjitske Sijbrandij (AWGL/GGD Fryslân), Patricia Ots (AWGL/GGD Drenthe), Sabine Denissen (AWGL/GGD Gezondheid, Milieu en Veiligheid Brabant, tot januari 2025) en Yara ten Pas (AWGL/GGD Gezondheid, Milieu en Veiligheid Brabant, vanaf januari 2025)

Dit project is financieel mogelijk gemaakt door ZonMw, programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak (dossiernummer: 11010022310002)



SAMENVATTING

Dit rapport bevat de evaluatie van het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak (GLIA), onderdeel van het bredere Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO). Het doel van PGLO is het ontwikkelen en delen van kennis over een gezonde leefomgeving. GLIA richt zich op samenwerking, kennisontwikkeling en toepassing in de praktijk. De evaluatie bestaat uit twee subsidierondes (calls) met in totaal 25 projecten, en is uitgevoerd via lerende monitoring om de impact van de projecten te vergroten en leerpunten te verzamelen voor de praktijk.

De projecten

In hoofdstuk 2 zijn de 25 projecten op een rij gezet en geanalyseerd op thema's zoals betrokken partijen, geografische spreiding, inhoudelijke focus en mate van burgerparticipatie. Universiteiten, GGD'en en gemeenten waren vaak betrokken. De meeste projecten richtten zich op stedelijke gebieden. Slechts één project richtte zich specifiek op landelijk gebied. Verreweg de meeste projecten richtten zich op thema's binnen de categorieën welzijn en gezondheidsbevordering, slechts enkele projecten richtten zich op thema's binnen de categorie gezondheidsbescherming. Hoewel projecten vaak aangaven aandacht te besteden aan orgware, hardware en software, bleek in de praktijk de focus voornamelijk op één of twee van deze drie domeinen te liggen. De mate van burgerparticipatie varieerde sterk tussen de projecten en hing ook samen met de thema's van de projecten: projecten op een thema als Ontmoeten vragen om intensievere participatie dan andere thema's.

Leernetwerken

Het in kaart brengen van leernetwerken was ook onderdeel van de evaluatie (hoofdstuk 3). Naast een specifiek GLIA-leernetwerk zijn bestaande netwerken van onder andere AWGL, Pharos en Platform31 geïdentificeerd en ingezet om kennisuitwisseling te bevorderen, zowel tussen de projecten als tussen de buitenwereld en de projecten.

Communicatie en kennisdeling

Gedurende de looptijd van het programma is actief ingezet op communicatie en kennisdeling. Hoofdstuk 4 geeft een overzicht van de activiteiten die in dat kader zijn uitgevoerd. Via de website van AWGL is een scholingspagina opgezet waar (GGD-)professionals toegang vinden tot diverse (bij)scholingsopties. Er zijn vijf thematische webinars georganiseerd voor de onderzoekers in het GLIA-programma; deze webinars zijn ook ontsloten via de website voor toekomstig gebruik. Thema's waren 1) Programma Gezonde Leefomgeving, 2) Onderzoek doen met bewoners (uit aandachtwijken), 3) Verbreed je blik op een Gezonde Leefomgeving, 4) Ruimte en gezondheid verbinden: impact maken in de (lokale) praktijk en 5) Lessen uit onderzoek naar de gezonde leefomgeving in de wijk. Ook zijn diverse nieuwsberichten verspreid. De communicatie richtte zich op het delen van inzichten met professionals, beleidsmakers en andere geïnteresseerden. De webinars en nieuwsberichten zijn goed bezocht en teruggekeken en droegen bij aan de zichtbaarheid en impact van het programma.

Lerende monitoring

De lerende monitoring (hoofdstuk 5) is uitgevoerd aan de hand van een Theory of Change-model en bestond onder meer uit twee workshops met de projecten. In de eerste workshop werd gewerkt aan het formuleren van doelen, resultaten en impact. In de tweede workshop lag de nadruk op reflectie, bijsturing en borging. Projecten gaven aan dat deze aanpak hielp om

bewust te werken aan impact en om beter te communiceren met stakeholders. Tijdens de workshops was volop gelegenheid voor uitwisseling en leerden projectleiders/medewerkers elkaar en elkaars projecten beter kennen. Projecten werden gegroepeerd op basis van overeenkomende thema's, waardoor ze elkaar konden versterken en inspireren. De workshops leverden waardevolle inzichten op over participatie, samenwerking, disseminatie en borging. Enkele inzichten: Het huidige proces van subsidieaanvragen stimuleert geen vroege samenwerking met inwoners. Ook gedurende de projecten was participatie uitdagend omdat de doorlooptijd kort was. De domeinoverstijgende samenwerking is dankzij projecten versterkt en deels blijvend. Interne fragmentatie binnen gemeenten bemoeilijkt de samenwerking.

Reflectie

In hoofdstuk 6 wordt uitgebreid gereflecteerd op de aanpak, uitvoering en impact van het programma, met concrete aanbevelingen voor ZonMw, onderzoekers, gemeenten en GGD'en.

De evaluatie laat zien dat veel nieuwe initiatieven en samenwerkingen op relevante onderwerpen zijn ontstaan. De thematische spreiding van projecten was scheef: de meeste projecten richtten zich op welzijn en gezondheidsbevordering, terwijl gezondheidsbescherming onderbelicht bleef. De verscheidenheid aan bij de projecten betrokken partijen was groot. Er was een beperkte spreiding over het land, de projecten waren met name gericht op stedelijk gebied, in zeer beperkte mate ook op landelijk gebied. De betrokkenheid van gemeenten en GGD'en was verplicht, maar leidde niet altijd tot daadwerkelijke regie of eigenaarschap bij deze partijen. De samenwerking tussen partners werd als waardevol ervaren, maar kende ook uitdagingen, zoals personeelsverloop en gebrek aan continuïteit.

De voorbereidende bijeenkomsten van ZonMw waren voor de projecten waardevol in de voorbereiding van de projecten, de tussentijdse gesprekken waren behulpzaam. De input die volgde uit het reviewproces was in de kennistoepassingsprojecten soms conflicterend met de praktijk. De subsidievoorwaarden en timing van de calls sloten vaak moeizaam aan op de werkprocessen van lokale overheden, wat leidde tot praktische knelpunten bij aanvraag en uitvoering. Projecten in de leefomgeving vragen daarnaast specifieke (en lange) tijdsplanning.

De lerende monitoring werd positief gewaardeerd en hielp projecten om tussentijds bij te sturen en hun impact te vergroten. Participatie van bewoners bleek complex, vooral door tijdsdruk en beperkte middelen. Toch leverden veel projecten waardevolle inzichten op over hoe participatie effectief kan worden vormgegeven. Projecten zullen ook in de toekomst (blijvende) waarde geven. Een kans in de afronding is de integratie van inzichten, uitkomsten en producten die de projecten hebben opgeleverd zodat deze in de praktijk beter toe te passen zijn.

Aanbevelingen voor onderzoekers, GGD en gemeente

- **Hanteer een brede blik op wat een gezonde leefomgeving inhoudt**

Een gezonde leefomgeving is een omgeving die 1) uitnodigt tot gezond gedrag, 2) beschermt tegen gezondheidsrisico's en 3) aantrekkelijk en prettig is. Een brede, integrale blik levert de meeste kansen voor verbeteringen in de leefomgeving. Betrek hiervoor partners met **verschillende expertises**.

- **Maak gebruik van de kracht van domeinoverstijgende samenwerking**

Werken aan een gezonde leefomgeving betekent domeinoverstijgend samenwerken. Samenwerking tussen het sociaal- of gezondheidsdomein en het fysiek domein is essentieel om doelen en middelen effectief met elkaar te combineren.

 - Voor wie afkomstig is uit het **Gezondheids- of Sociaal domein**: Verdiep je in het netwerk, de processen, taal en besluitvorming van het fysiek domein. De website www.platform31.nl vormt een goed startpunt.
 - Voor wie afkomstig is uit het **Fysiek domein**: Verdiep je in de gezondheidswereld en het sociaal domein - bijvoorbeeld via www.loketgezondleven.nl.

- **Creëer samenwerking die het verschil maakt in je project**

Samenwerken loont! Investeer gedurende de hele looptijd (en daarvoor) in een goede **samenwerking binnen je project**: niet alleen de juiste partijen, maar ook de juiste mensen met de juiste expertise. Heb aandacht voor een gezamenlijke taal en werkwijze en de daarvoor benodigde randvoorwaarden.

- **Werk aan een gezonde leefomgeving voor én met bewoners**

Schep gedurende het gehele project de juiste omstandigheden om samen te werken met de mensen om wie het gaat. Oftewel voor **participatie** van bewoners en gebruikers. De website van Pharos biedt een goed startpunt: www.pharos.nl/infosheets/bouwstenen.

- **Zorg ervoor dat jouw initiatief van blijvende waarde is voor de gezonde leefomgeving**

Organiseer tijdig ruimte voor reflectie op **output** en **impact**. Stuur bij waar nodig; een project loopt altijd anders dan gepland. Bedenk tijdig hoe je je resultaten wilt verspreiden.

Zorg voor **borging** van de resultaten van je project. Neem maatregelen op in begroting en beleid van zowel fysiek als sociaal domein. Hiermee behaal je een langdurige impact van je project.

- **Benut de kennis uit andere initiatieven binnen en buiten je organisatie**

Investeer in **samenwerking met andere projecten** om expertise op het gebied van de gezonde leefomgeving (door) te ontwikkelen. Samenwerking vind je bijvoorbeeld in netwerken zoals AWGL en programma's zoals PGLO. Integreer - waar mogelijk - verschillende gebiedspecifieke bevindingen tot meer generieke conclusies of aanbevelingen (op inhoud en/of proces), zodat deze ook toepasbaar zijn in andere gebieden.

Inhoudsopgave

Samenvatting	3
De projecten	3
Leernetwerken	3
Communicatie en kennisdeling	3
Lerende monitoring	3
Reflectie	4
Aanbevelingen voor onderzoekers, GGD en gemeente	4
1 Inleiding	8
1.1 Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO)	8
1.2 ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak	8
1.3 Doorlopende evaluatie	9
1.4 Eindproducten	10
2 Inventarisatie projecten	11
2.1 Aanpak	11
2.2 Betrokken partijen	11
2.3 Spreiding van de projecten in Nederland	12
2.4 Verhouding tussen de thema's en pijlers in het PGLO	14
2.5 Orgware, hardware en software	16
2.6 De mate van burgerparticipatie en -betrokkenheid	17
2.6.1 Verschillende doelgroepen en participatieniveaus	17
2.6.2 Positionering op de participatieladder	18
2.6.3 Thema's en betrokkenheid van bewoners of gebruikers	19
2.6.4 Inzichten over bewonersparticipatie in de lerende monitoring	19
3 Inventarisatie leernetwerken	20
4 Communicatie	21
4.1 Nieuw onderdeel AWGL.nl: scholingspagina	21
4.2 Webinars	22
4.3 Nieuwsberichten	23
4.3.1 Nieuwsbrief ZonMw-editie (oktober 2024)	24
4.4 Thematische communicatie	25

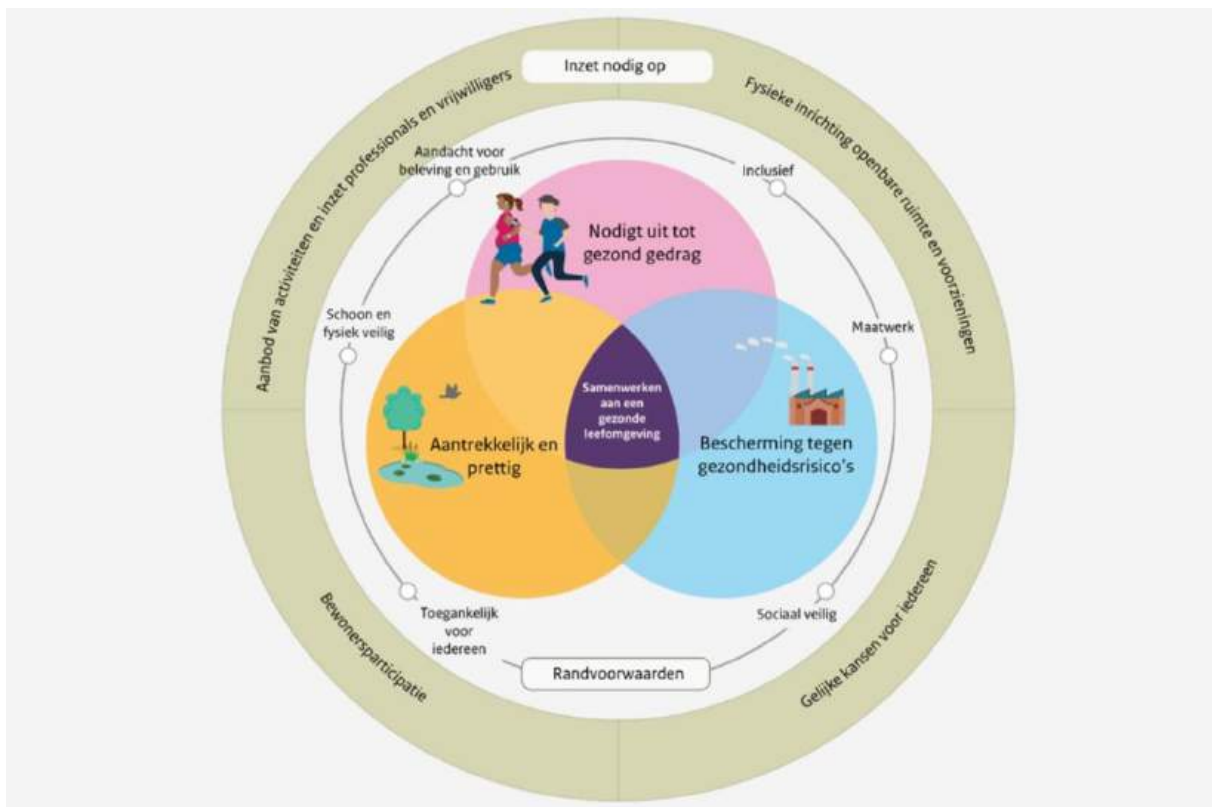
4.4.1	Thema: Programma Gezonde Leefomgeving	25
4.4.2	Thema: Onderzoek doen met bewoners (uit aandachtswijken).....	26
4.4.3	Thema: Verbreed je blik op een Gezonde Leefomgeving	26
4.4.4	Thema: Ruimte en gezondheid verbinden.....	27
4.4.5	Thema: Lessen uit onderzoek naar de gezonde leefomgeving in de wijk	28
5	Lerende monitoring	29
5.1	Kader: Theory of Change.....	29
5.2	Eerste workshop	30
5.2.1	Algemene terugkoppeling.....	30
5.2.2	Resultaten, uitkomsten en impact	30
5.2.3	Bevorderende en belemmerende factoren.....	31
5.2.4	Actiepunten vanuit de projecten.....	32
5.3	Tweede workshop	33
5.3.1	Algemene terugkoppeling.....	33
5.3.2	Belangrijkste inzichten: geleerde lessen	33
6	Reflectie en aanbevelingen	37
6.1	Aanpak.....	37
6.2	Reflectie.....	37
6.2.1	Thema's en samenwerking	37
6.2.2	Planning	42
6.2.3	Uitvoering.....	45
6.3	Aanbevelingen voor onderzoekers, GGD en gemeente	49
6.3.1	Hanteer een brede blik op wat een gezonde leefomgeving inhoudt	50
6.3.2	Maak gebruik van de kracht van domeinoverstijgende samenwerking.....	51
6.3.3	Creëer samenwerking die het verschil maakt in je project.....	51
6.3.4	Werk aan een gezonde leefomgeving voor én met bewoners	52
6.3.5	Zorg ervoor dat jouw initiatief van blijvende waarde is voor de gezonde leefomgeving.....	53
6.3.6	Benut de kennis uit andere initiatieven binnen en buiten je organisatie	53
7	Referenties	55
	Bijlage 1: Formulier inventarisatie projecten van de 25 projecten.....	56

1 INLEIDING

Dit rapport beschrijft de evaluatie van een deel van het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak (verder ZonMw-GLIA), wat weer onderdeel is van het Programma Gezonde Leefomgeving (verder PGLO).

1.1 Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO)

Het Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO) wordt in opdracht van het ministerie van VWS uitgevoerd door RIVM en ZonMw. PGLO richt zich op een gezonde leefomgeving met een brede definitie, zoals geïllustreerd in Figuur 1.



Figuur 1: Model voor gezonde leefomgeving zoals toegepast in PGLO (Bron: RIVM).

Doel van het PGLO is om kennis over een gezonde leefomgeving te verzamelen, toegankelijk te maken en breed te delen. Dit geldt zowel voor inhoudelijke kennis als voor inzichten in de processen. Er worden hiertoe onder leiding van het RIVM onder meer instrumenten, ontwerpprincipes, maatregelen en vuistregels ontwikkeld.

1.2 ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak

Het ZonMw-programma [Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak \(GLIA\)](#) is onderdeel van PGLO. ZonMw-GLIA zet in op de samenwerking voor een gezonde leefomgeving in de nabijheid voor iedereen. En het (beleids)proces dat daaraan is verbonden. Centraal staat het samen leren en het (door)ontwikkelen van kennis.

ZonMw, programmatekst GLIA: *“Met het subsidieprogramma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak zet ZonMw in op de samenwerking tussen verschillende disciplines, domeinen en stakeholders om te komen tot een gezonde leefomgeving voor iedereen, en het (beleids)proces dat daaraan verbonden is. Daarbij richten we ons vooral op de relatie tussen kwetsbare wijken en gebieden en de gezonde leefomgeving voor iedereen, en het stimuleren van een goede samenwerking tussen de relevante stakeholders, inclusief de inwoners. Deze samenwerking start bij de agendering, gaat via voorbereiding, ontwerpfase, besluitvorming en uitvoering uiteindelijk naar de evaluatie. De inbreng van de inwoner bij deze fasen en het gebruik van verschillende groepen van de leefomgeving zijn belangrijke elementen in dit traject. ZonMw stimuleert dat inhoudelijk aangesloten wordt bij thema’s die lokaal, provinciaal en regionaal relevant of actueel zijn. Het subsidieprogramma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak biedt ondersteuning aan gemeenten, provincies en betrokken lokale en regionale organisaties om op basis van kennis en beschikbare, of te ontwikkelen, instrumenten gezondheid (beter) te kunnen inbedden in beleid en gebiedsplannen van bestaande en nieuwe gebieden.”*

Deze evaluatie richt zich op twee ‘calls’ uit het programma ZonMw-GLIA:

- Call 1 - Kennisontwikkeling:
Ontwikkelen van kennis over gezondheid in kwetsbare wijken en gebieden
(10 projecten)
- Call 2 - Kennistoepassing:
Toepassen van kennis over een gezonde leefomgeving
(15 projecten)

Daarnaast is er voorafgaand aan deze calls gestart in drie LivingLabs en zijn er impuls gelden voor praktische verbeteringen in de leefomgeving uitgekeerd (30 projecten).

1.3 Doorlopende evaluatie

De doorlopend uit te voeren evaluatie (start- en einddatum zijn vrijwel gelijk aan die van de projecten) heeft zich gericht op lerend monitoren en overkoepelend evalueren van de 25 projecten. Er werd daarbij gekeken naar zowel de inhoud als het proces. Het doel van deze evaluatie was om door middel van begeleidende lerende monitoring de projecten te ondersteunen, om hun impact te vergroten en daarmee bij te dragen aan een gezonde leefomgeving. Ook is nagaan welke leerpunten direct bruikbaar zijn in de lokale praktijk. Waar relevant zijn zowel de input ter ondersteuning van de projecten, als de leerpunten en inzichten die zij opgeleverd hebben breed gedeeld en blijvend beschikbaar gemaakt voor het brede werkveld gezonde leefomgeving.

ZonMw: subsidieoproep evaluatie GLIA: “Met deze evaluatie willen we de opgedane kennis en geleerde lessen uit de subsidieprojecten bundelen en beschikbaar maken voor belangrijke doelgroepen van het programma, zoals gemeenten en GGD’en. Maar daarnaast ook voor partijen zoals bewonersorganisaties, projectontwikkelaars en ontwerpers. Het gaat dus om partijen in de uitvoeringspraktijk en op bestuurlijk en ambtelijk niveau, zowel in het sociaal, gezondheids- als ruimtelijk-fysieke domein. Het betreft zowel een inhoudelijke evaluatie als een procesevaluatie, met onderscheid tussen inspanningen op het gebied van: ‘orgware’ (plannen, beleid, regels en borging); ‘hardware’ (aanpassingen in ruimtelijke zin); en ‘software’ (het organiseren van activiteiten)

en programmering in relatie tot de fysieke omgeving).
Hoe bewoners bij deze inspanningen worden betrokken, is hierbij een belangrijk thema.
Het subsidieproces van ZonMw valt buiten het bestek van de evaluatie.
De evaluatie dient verder inzicht te geven in de impact van ZonMw-programmering door
kwantitatieve overzichten te maken van bijvoorbeeld hoofdonderwerpen en/of thema's,
spreiding en bereik.
Tenslotte dient bij de evaluatie aandacht te worden besteed aan de verbondenheid met
het overkoepelende landelijke Programma Gezonde Leefomgeving. Het gaat hier
bijvoorbeeld om aandacht voor hoe bredere kennisdeling via leernetwerken de uitvoering
van de projecten en het gezamenlijk leren versterkt."

Dit rapport is opgesteld op basis van de informatie die door de projecten zelf is aangeleverd en vervolgens door het projectteam is geïnterpreteerd.

1.4 Eindproducten

In deze rapportage leest u een samenvattend totaaloverzicht met een terugkoppeling van de lerende monitoring met de 25 projecten. Deze rapportage is voornamelijk bedoeld voor ZonMw, het PGLO en het ministerie van VWS.

De belangrijkste inzichten uit de evaluatie en de aanbevelingen waar dit rapport mee afsluit, communiceren wij ook direct aan de doelgroepen. Dit doen we via LinkedIn (en/of andere online kanalen) van de betrokken partners: AWGL, Platform31 en Pharos. ZonMw zal dit mogelijk ook via de eigen kanalen delen.

2 INVENTARISATIE PROJECTEN

Deze inventarisatie is van toepassing op twee calls in het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integratie Aanpak. Call 1 bevat tien projecten die gaan over *Kennis ontwikkelen over gezondheid in kwetsbare wijken en gebieden*. Call 2 bevat 15 projecten die binnen het thema *Toepassen van kennis over een gezonde leefomgeving* worden uitgevoerd.

2.1 Aanpak

De inventarisatie is uitgevoerd door alle projecten een korte vragenlijst (Bijlage 1: Formulier inventarisatie projecten van de 25 projecten) in te laten vullen. Vervolgens is door de auteurs op basis van deze input, de teksten van de gehonoreerde voorstellen en de publieke informatie van de projecten nagegaan hoe projecten scoren op een aantal thema's, te weten: Betrokken partijen, Spreiding van de projecten in Nederland, Verhouding tussen de thema's en pijlers in het programma gezonde leefomgeving, orgware, hardware en software, en de mate van burgerparticipatie en -betrokkenheid.

In de volgende paragrafen komt aan de orde hoe deze thema's in de GLIA-projecten aan bod komen.

2.2 Betrokken partijen

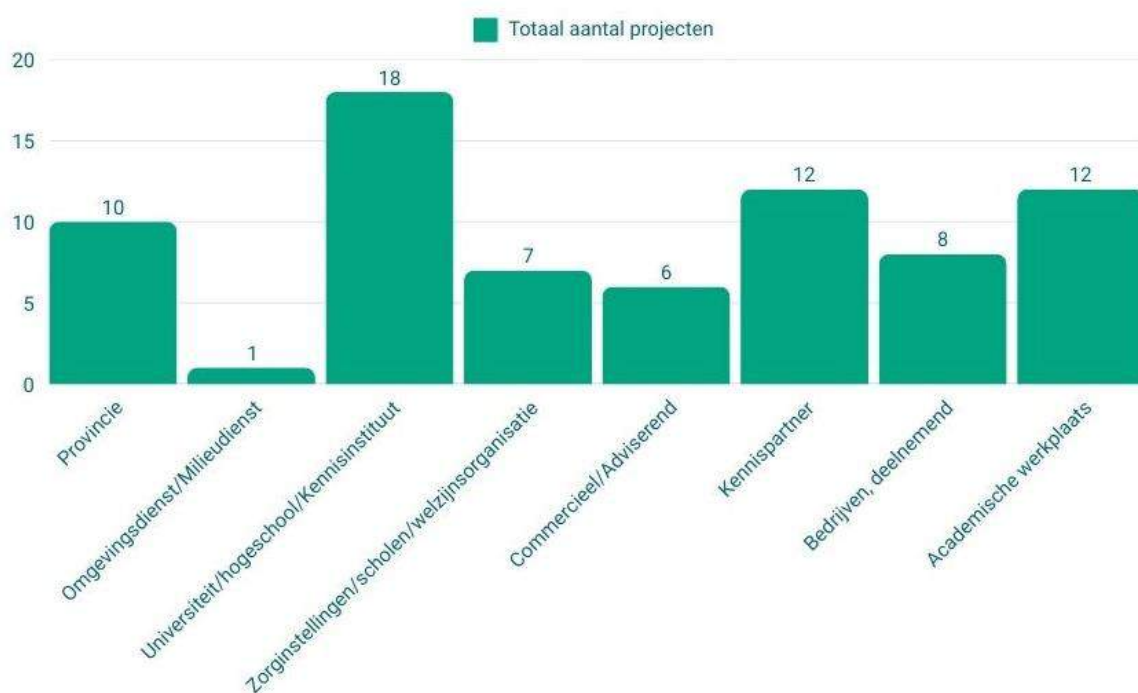
- Universiteiten, hogescholen en kennisinstituten zijn het vaakst betrokken bij de projecten, gevolgd door kennispartners en Academische Werkplaatsen Publieke Gezondheid.
- Een voorwaarde in beide calls was de betrokkenheid in ieder project van minimaal één GGD en één gemeente. Bij zes projecten zijn meerdere GGD'en betrokken en bij negen projecten zijn meerdere gemeenten betrokken.
- Slechts één project betrok een omgevingsdienst/milieudienst.

Bij de 25 ZonMw-projecten zijn verschillende partijen betrokken. In dit hoofdstuk wordt een overzicht gegeven van de betrokken organisaties. We hebben gepoogd te achterhalen waar het initiatief of de aanleiding van consortia heeft gelegen, maar dat is ons helaas onvoldoende duidelijk gebleven. Naar onze indruk is veelal sprake geweest van bestaande samenwerkingsrelaties.

Figuur 2 toont het aantal projecten per betrokken partij. Omdat de voorwaarde in beide calls was dat bij ieder project minimaal één GGD en gemeente betrokken zijn, zijn deze partijen niet in de grafiek opgenomen. Uit de grafiek blijkt dat universiteiten, hogescholen en kennisinstituten de meest betrokken partijen zijn. Daarop volgen kennispartners (zoals een sportfederatie, het Voedingscentrum of het RIVM) en Academische Werkplaatsen Publieke Gezondheid (veelal een samenwerkingsverband tussen een of meerdere GGD'en en kennispartner(s)). Het betrekken van een Academische Werkplaats Publieke Gezondheid werd in de call als een pre in de voorwaarden aangemerkt. Figuur 2 laat zien dat ongeveer de helft van de 25 projecten daadwerkelijk samenwerkt met een Academische Werkplaats. In alle

projecten werd in min of meerdere mate domeinoverstijgend samengewerkt tussen het fysiek-, sociaal en gezondheidsdomein. De samenwerking met het fysiek domein werd veelal ingevuld door een partij vanuit de gemeente, soms door een kennispartner. Slechts één project werkte samen met een omgevingsdienst/milieudienst.

Bij het vergelijken van de twee calls zijn er geen grote verschillen in de betrokken partijen. Aangezien call 2 meer projecten omvat dan call 1, zijn de verschillen vooral te zien bij de Academische Werkplaatsen Publieke Gezondheid en de commerciële/adviserende partijen. In call 2 (toepassen van kennis over een gezonde leefomgeving) wordt bij negen projecten samengewerkt met Academische Werkplaatsen Publieke Gezondheid. Dat zijn zes projecten meer ten opzichte van call 1 (ontwikkelen van kennis over gezondheid in kwetsbare wijken). Daarnaast worden in call 2 bij vijf projecten commerciële of adviserende partijen ingeschakeld, die vaak worden ingezet als procesbegeleider.



Figuur 2: Overzicht met het aantal projecten per betrokken partij. Deze grafiek geeft alle partijen weer naast GGD'en en gemeenten (in alle projecten betrokken) en bewoners.

Alle projecten werkten samen met minimaal één GGD of gemeente, maar bij sommige projecten zijn meerdere GGD'en of gemeenten betrokken. Zo zijn er bij zes projecten twee, drie of vier GGD'en betrokken. Dit geldt ook voor de gemeenten: bij 14 projecten is één gemeente betrokken, terwijl bij de overige negen projecten twee, drie of vier gemeenten samenwerkten. Bij de kennisinstellingen waren er zes projecten met twee betrokken partijen.

2.3 Spreiding van de projecten in Nederland

- De 25 projecten waren matig verspreid over het land. De meeste projecten liepen in Zuid-Holland, Gelderland en Overijssel. In Friesland, Groningen, Drenthe en Zeeland zijn geen projecten uitgevoerd.

- Vier projecten zijn uitgevoerd in meerdere provincies.
- De meeste projecten zijn gericht op stedelijke gebieden; slechts één project richt zich specifiek op landelijk gebied, terwijl drie projecten beide typen gebieden omvatten.



Figuur 3: De geografische locaties van de 10 projecten gericht op het ontwikkelen van kennis over gezondheid in kwetsbare wijken (call 1).

In deze paragraaf wordt een overzicht gegeven van de locaties in Nederland waar de 25 projecten worden uitgevoerd. Figuur 3 en Figuur 4 geven een overzicht van de locaties waar de projecten worden uitgevoerd. Iedere kleur per kaart representeert één project. Figuur 3 toont de spreiding van de projecten over het ontwikkelen van kennis over gezondheid in kwetsbare wijken (call 1), en Figuur 4 over het toepassen van kennis over een gezonde leefomgeving (call 2). De projecten zijn matig verspreid over het hele land. In de provincies Friesland, Groningen, Drenthe en Zeeland zijn geen projecten uitgevoerd. De meeste projecten zijn uitgevoerd in Zuid-Holland (5), Gelderland (3) en Overijssel (3).



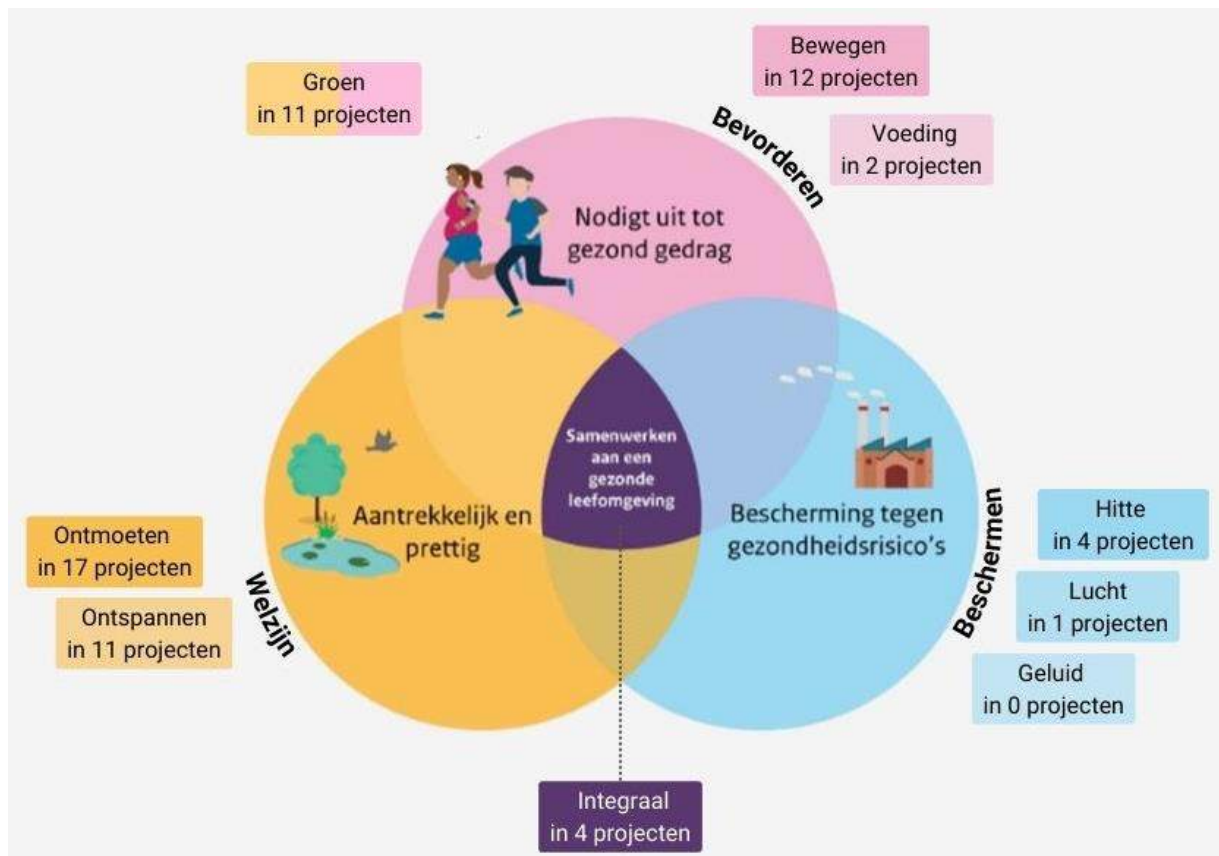
Figuur 4: De geografische locaties van de 15 projecten gericht op het toepassen van kennis over een gezonde leefomgeving (call 2).

2.4 Verhouding tussen de thema's en pijlers in het PGLO

- De grootste focus lag op de pijler welzijn. Het thema Ontmoeten werd in 17 projecten behandeld en was daarmee het meest populair. Daarna volgt het thema Ontspannen met elf projecten.
- In de pijler bevorderen zijn veel projecten uitgevoerd; de focus lag hierbij op Bewegen (twaalf projecten).
- Groen (elf projecten) was een populair onderwerp dat zowel in de pijler welzijn als in de pijler bevordering werd geplaatst.
- De pijler bescherming kwam beperkt aan bod. Het thema Hitte speelde bij vier projecten de hoofdrol; één project richtte zich op (onder meer) Luchtkwaliteit.
- Vier projecten richtten zich integraal op de leefomgeving en gaven aan alle thema's in alle drie de pijlers te behandelen.

Het Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO) koppelt leefomgevingsthema's aan de drie pijlers: beschermen, bevorderen en welzijn (Staatsen, et al., 2024). Deze zijn volgens de PGLO-aanpak weergegeven in de drie bollen in Figuur 5. In dit figuur is tevens weergegeven hoe vaak de thema's voorkwamen binnen de 25 ZonMw-projecten. Daarnaast waren er vier GLIA-projecten die een integrale aanpak hanteren en aangaven (nagenoeg) alle thema's te behandelen.

Het meest populaire thema dat bij maar liefst 17 projecten terugkwam, is Ontmoeten, gevolgd door Bewegen (12), Ontspannen (11) en Groen (11). Welzijn en bevorderen vormden hiermee het zwaartepunt van het programma. Beschermende onderwerpen kwamen minder voor: Lucht kwam bij één project aan bod, Geluid geen enkele keer en Hitte is bij negen projecten genoemd. Hitte was voor vier projecten het hoofdthema, een aantal andere projecten noemt hitte als 'bijvangst' van vergroening. In Figuur 5 worden alleen de vier projecten met Hitte als hoofdthema weergegeven.



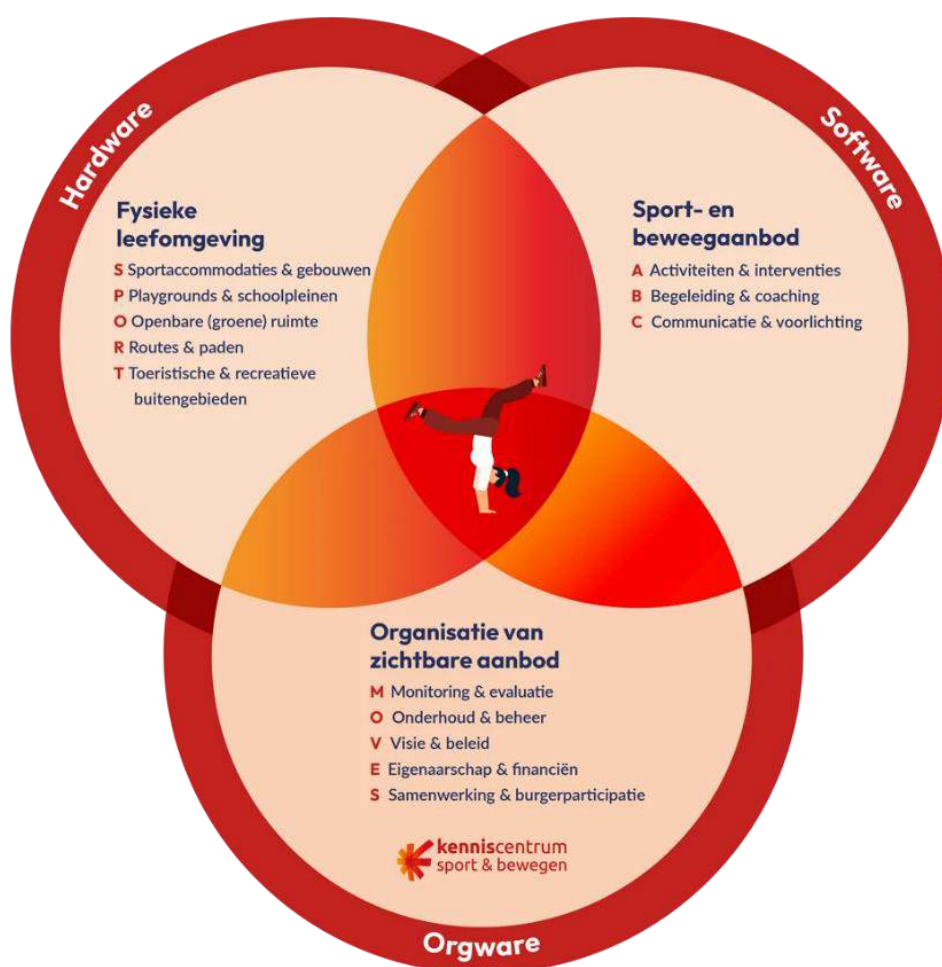
Figuur 5: Terugkerende thema's bij de 25 ZonMw-projecten, gekoppeld aan de drie pijlers uit het Programma Gezonde Leefomgeving: beschermen, bevorderen en welzijn. Vier ZonMw-projecten hadden een integrale aanpak.

De meest voorkomende thema's bij de tien projecten over het ontwikkelen van kennis over gezondheid in kwetsbare wijken en gebieden (call 1) waren Ontmoeten (7), Ontspannen (4) en Groen (4). Bij de 15 projecten over het toepassen van kennis waren Ontmoeten (10), Bewegen (9), Groen (7) en Ontspannen (7) de belangrijkste thema's. Hierdoor zien we dat zowel in call 1 als in call 2 de thema's Ontmoeten en Ontspannen, en daarmee de pijler welzijn uit het PGLO-overzicht, veel aandacht kregen. Daarna komt bevorderen en de minste aandacht was er voor beschermen.

2.5 Orgware, hardware en software

- Hoewel de meeste projecten aangaven aandacht te besteden aan orgware, hardware en software, bleek uit de praktijk en eindproducten dat een volledig gebalanceerde aanpak vaak niet is gerealiseerd. Veel projecten richtten zich voornamelijk op één of twee van deze domeinen.

ZonMw vroeg in de beide calls om in de projecten aandacht te hebben voor orgware, hardware en software (zoals ontwikkeld in het BVO-model van Kenniscentrum Sport&Bewegen in Figuur 6 (Scholte & Hoyng, 2021)). Orgware heeft dan betrekking op plannen, beleid en borging, hardware op fysieke, ruimtelijke aanpassingen en software op het organiseren van activiteiten en programmering in relatie tot de fysieke omgeving.



Figuur 6: BVO-model van software, hardware en orgware (Scholte & Hoyng, 2021).

Nagenoeg alle projecten gaven desgevraagd aan zich op al deze drie aspecten te richten. Uit de gesprekken in de leernetwerken valt op te maken dat in niet alle projecten deze gebalanceerde aanpak in de praktijk ook helemaal uitgevoerd is. Ook in de eindproducten van de projecten komt naar voren dat veel projecten zich met name gericht hebben op één of twee van de drie domeinen.

2.6 De mate van burgerparticipatie en -betrokkenheid

- De mate van burgerparticipatie binnen de projecten is divers. Het is afhankelijk van de doelgroep, het gekozen thema en de onderzoeksmethoden.
- De meeste projecten positioneren zich op de participatieladder (Arnstein, 1969) op Adviseren en Coproduceren. Er zijn uitzonderingen, zoals het project Bewonersinitiatieven waar burgers op een hoger niveau van de participatieladder van Arnstein zijn betrokken.
- Het is duidelijk dat thema's zoals Ontmoeten een intensievere participatie vragen, wat de relevantie en impact van de projecten versterkt.

Vrijwel alle projecten binnen het programma gaven desgevraagd aan gebruik te maken van burgerparticipatie in onderzoek en/of uitvoering. De manier waarop dit wordt toegepast, verschilde echter per project. In deze paragraaf wordt de door de projecten gerapporteerde mate van burgerparticipatie en -betrokkenheid besproken, we sluiten af met enkele inzichten uit de lerende monitoring.

2.6.1 Verschillende doelgroepen en participatieniveaus

Alle projecten gaven aan bewoners op een bepaalde manier te betrekken. De mate van participatie en de typen doelgroepen liepen echter uiteen. 18 van de 25 projecten richtten zich op de algemene doelgroep inwoners. Daarnaast waren er enkele projecten die specifieke doelgroepen aanspraken, zoals ouderen, jeugd en ouders. Slechts een klein aantal projecten had een nog specifiekere doelgroep, bijvoorbeeld bewoners met een zwakke gezondheid of in sociaal isolement. In Figuur 7 worden alle doelgroepen benoemd in een woordwolk.

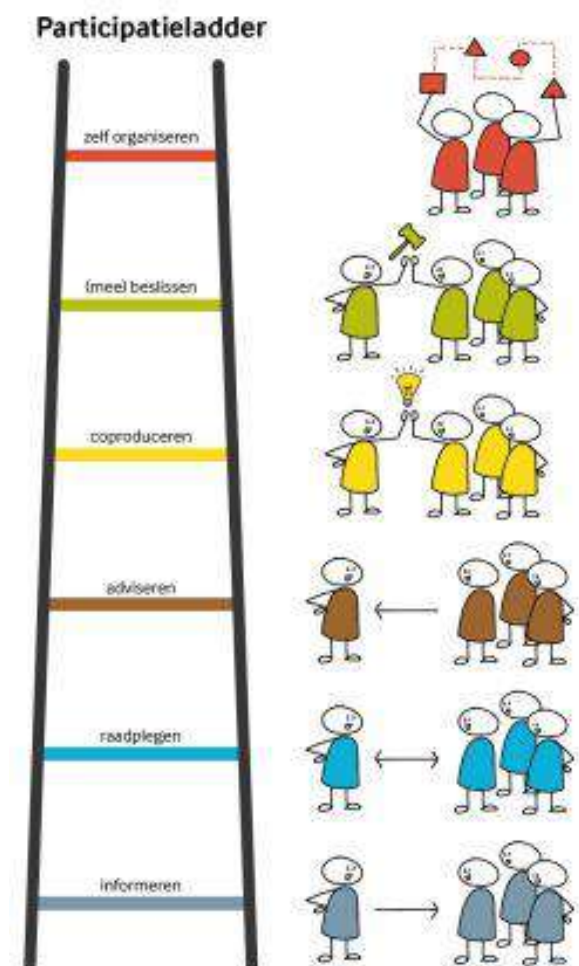


Figuur 7: Woordwolk met de doelgroepen die voorkomen in de 25 ZonMw-projecten.

De mate van participatie hing ook nauw samen met de gebruikte onderzoeksmethoden en hoe frequent burgers gedurende de verschillende fasen van het onderzoek zijn betrokken. De aanpak varieerde per project: van participatiebijeenkomsten en interviews tot participatief actie-onderzoek. Welke methode het meest geschikt is, hangt af van de aard en doelstellingen van het project. Hierdoor is het verklaarbaar dat de mate van betrokkenheid per project verschilde.

2.6.2 Positionering op de participatieladder

Op basis van de participatieladder van Arnstein (Arnstein, 1969), zie ook Figuur 8, kunnen de meeste projecten worden gepositioneerd op de niveaus Adviseren en Coproduceren. Een uitzondering is het project *Bewonersinitiatieven*. Dit project bevindt zich op het niveau Meebeslissen, omdat bewoners daar actief samenwerkten met belangengroepen en initiatiefnemers om sociale cohesie en gemeenschapskracht in wijken te stimuleren. In dit project was het betrekken van bewoners essentieel, terwijl dit bij projecten zoals *Gezondheidsregels in beleid*, een project gericht op het ontwikkelen van planregels of gezond beleid, minder prominent is. De relevantie van burgerparticipatie hangt dus sterk af van het thema en de doelstellingen van het project.



Figuur 8: Participatieladder van Arnstein (bron bewerkte afbeelding: (Platform31, 2022)).

2.6.3 Thema's en betrokkenheid van bewoners of gebruikers

Een analyse van de projectthema's laat zien dat er een duidelijke relatie bestaat tussen het thema en de mate van betrokkenheid van bewoners of gebruikers. Zo speelt burgerparticipatie een relatief grote rol bij het thema Ontmoeten, waar sociale interactie en verbinding centraal staan. Deze thema's vragen om een intensievere betrokkenheid van burgers in vergelijking met andere thema's. In paragraaf 2.4 wordt hier dieper op ingegaan. In Figuur 5 is te zien op welke thema's de projecten zich richten.

2.6.4 Inzichten over bewonersparticipatie in de lerende monitoring

Verschillende projecten gaven gedurende de lerende monitoring aan te worstelen met bewonersparticipatie, die leidden tot enkele belangrijke inzichten (zie ook paragraaf 5.3.2). Zowel de korte voorbereidingstijd als de korte doorlooptijd leverden voor veel projecten praktische uitdagingen op waardoor niet het gewenste of zelfs geplande niveau van participatie kon worden behaald. Ook bleek het geregeld lastig om in de korte beschikbare tijd voldoende relatie met bewoners of gebruikers op te bouwen om op het gewenste niveau met hen samen te werken. En er waren uitdagingen op het gebied van representativiteit en participatiemoeheid. In paragraaf 6.2 word nader gereflecteerd op inzichten uit de lerende monitoring, ook hierin komt participatie aan bod.

3 INVENTARISATIE LEERNETWERKEN

ZonMw verzocht in de evaluatie van het programma GLIA ook de verschillende leernetwerken in het Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO) te betrekken. Het voornaamste doel van het in kaart brengen van de leernetwerken was om een duidelijk beeld te krijgen van de doelgroepen waarmee inzichten uit het programma GLIA gecommuniceerd worden.

Het PGLO-onderdeel leernetwerken heeft een uitgebreide analyse gedaan van bestaande leernetwerken, o.a. met input van AWGL, waarin zij hun eigen activiteiten (deels) geïntegreerd hebben. Er is, specifiek voor het ZonMw-programma GLIA, daarnaast een specifiek leernetwerk GLIA opgericht.

In onderlinge afstemming tussen de partners in deze evaluatie, ZonMw, en het PGLO-onderdeel leernetwerken is ervoor gekozen dat deze evaluatie communiceert:

- met de projecten (direct en via ZonMw) en gezamenlijk via het specifieke leernetwerk GLIA.
- met de bestaande netwerken van de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving (alle GGD'en, professionals in de taakvelden Milieu&Gezondheid, Gezondheidsbevordering, Onderzoek en Beleid), Pharos (professionals op het gebied van verkleinen gezondheidsverschillen) en Platform31 (gemeenten, met name gericht op het fysieke domein).
- met overige professionals via nauwe samenwerking met de communicatieafdeling van het RIVM, die de communicatie van het PGLO verzorgt.

4 COMMUNICATIE

Belangrijk deel van de doorlopende evaluatie was dat opgedane kennis en ervaring gedurende de looptijd van de projecten werd gedeeld. Ook hebben de partners in de evaluatie zich vooraf tot doel gesteld relevante kennis vanuit het bestaande netwerk te ontsluiten naar de projecten toe. Waarbij er ook de intentie was om dit duurzaam beschikbaar te houden voor het snelgroeiende werkveld.

Hiervoor zijn gedurende de looptijd van de evaluatie verschillende communicatievormen toegepast:

- Er is op de website van AWGL een scholingspagina toegevoegd waar (GGD-)professionals toegang vinden tot diverse (bij)scholingsopties.
- Er zijn webinars gehouden, specifiek voor de onderzoekers in het GLIA-programma. Deze webinars zijn daarna (exclusief de discussie die in vertrouwelijkheid is gevoerd) duurzaam publiek ontsloten via de eerdergenoemde scholingspagina.
- Er zijn nieuwsberichten gedeeld via:
 - de websites van AWGL, Pharos en Platform31
 - de LinkedIn-pagina's van deze partners
 - de nieuwsbrieven van AWGL en Platform31

In dit hoofdstuk worden deze uitingen kort beschreven. Voor de thematische uitingen (webinars en nieuwsberichten) hebben we gekozen voor bundeling, waarbij steeds een thema werd aangekondigd in een artikel (aanleiding, agendering thema) inclusief uitnodiging voor het webinar. Vervolgens vond het webinar plaats en werd er enkele weken later in een nieuw artikel een inhoudelijke terugkoppeling van het webinar gegeven, inclusief terugkijktlink op de scholingspagina.

4.1 Nieuw onderdeel AWGL.nl: scholingspagina

Om de leerinzichten van én voor de ZonMw-projecten optimaal onder de aandacht te brengen en kennis breder te delen, is er een [scholingspagina](#) ontwikkeld op de website van de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving (AWGL). De pagina ging in oktober 2024 live.

Op deze pagina kunnen professionals verschillende content vinden, waaronder de nieuwe inhoud die in de ZonMw-evaluatie is gecreëerd. Ook relevante opleidingen en cursussen bij kennispartners, projectgerelateerde en methodologische webinars die door de AWGL zijn en worden georganiseerd, en relevante openbare webinars, documentaires, podcasts e.d. van externe partijen worden zo ontsloten. De (bij)scholingspagina fungeert als een uitgebreid platform waar professionals niet alleen kennis kunnen vergaren, maar ook van elkaar kunnen leren en inspiratie kunnen opdoen. De Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving is voor de ZonMw-projecten een belangrijk communicatiekanaal.



De content van de pagina wordt voortdurend aangevuld. De pagina ging in oktober 2024 live met 28 aanbevelingen. In januari 2025 waren dit er meer dan 40 en in de zomer van 2025 65. De AWGL zal deze pagina duurzaam blijven gebruiken en onderhouden, zodat de (bij)scholingsmogelijkheden ook voor toekomstige professionals Gezonde Leefomgeving beschikbaar blijven.

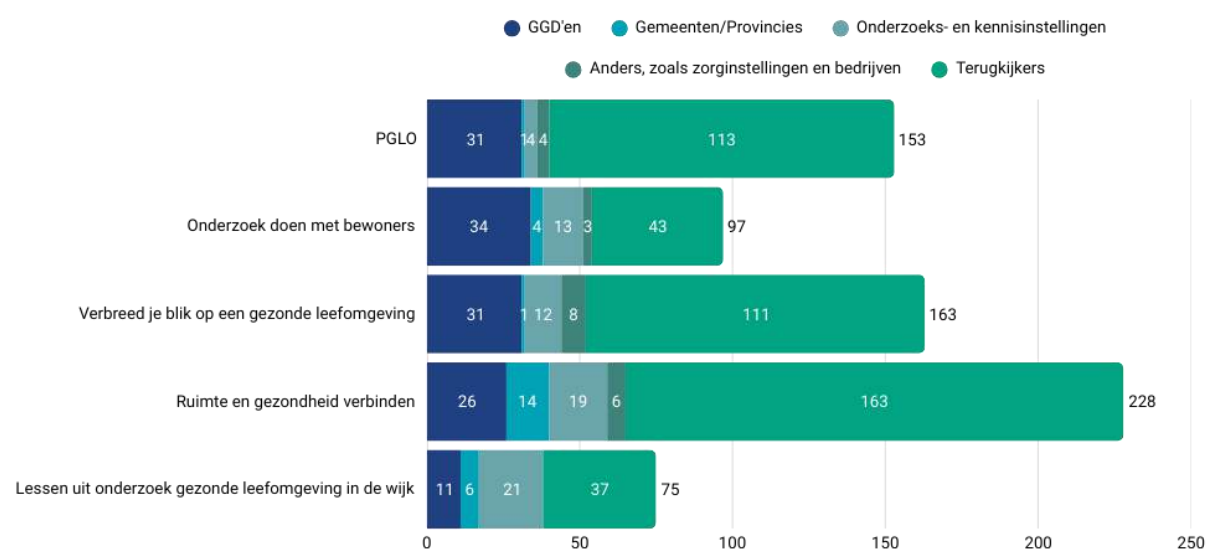
4.2 Webinars

Er zijn vijf webinars georganiseerd binnen het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak. Deze webinars werden speciaal georganiseerd voor de onderzoekers binnen de ZonMw-GLIA-projecten en opengesteld voor de deelnemers van de AWGL (en in voorkomende gevallen Pharos en/of Platform31). Na afloop zijn alle webinars openbaar gemaakt, en daarmee door iedere geïnteresseerde te bekijken, via de website van AWGL (en in voorkomende gevallen Pharos en/of Platform31).

Er zijn webinars gehouden over de volgende thema's:

- September 2024: Programma Gezonde Leefomgeving
- November 2024: Onderzoek doen met bewoners (uit aandachtswijken)
- Februari 2025: Verbreed je blik op een Gezonde Leefomgeving
- Maart 2025: Ruimte en gezondheid verbinden: impact maken in de (lokale) praktijk
- April 2025: Lessen uit onderzoek naar de gezonde leefomgeving in de wijk

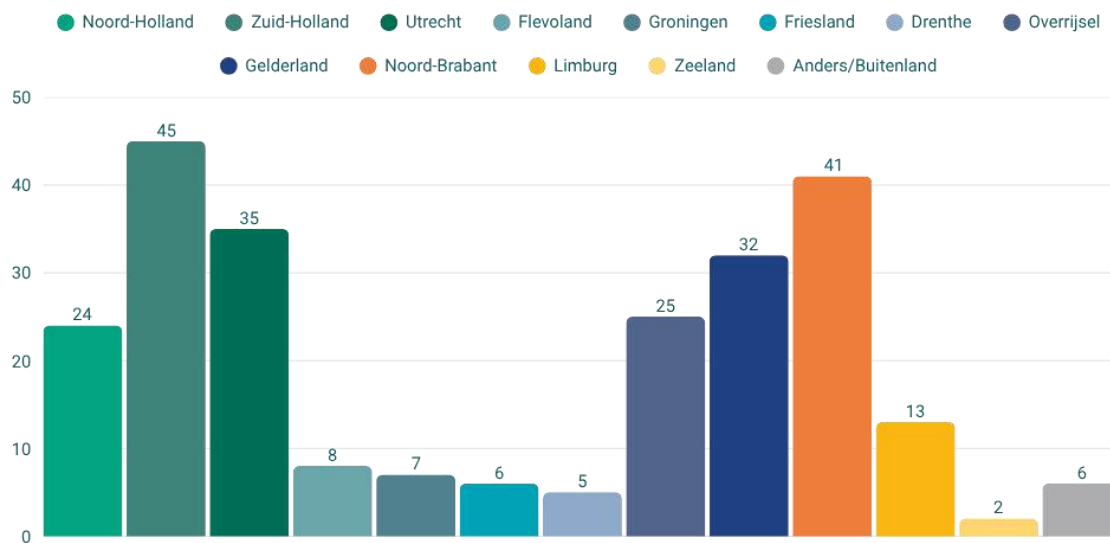
In paragraaf 4.4 wordt van ieder thema een terugkoppeling gegeven.



Figuur 9: Deelname en terugkijken van de webinars.

De webinars zijn gemiddeld door zo'n 50 personen bijgewoond, en 40-160 keer teruggekeken (zie Figuur 9). Van de personen die de webinars hebben bijgewoond, is de achtergrond bekend. De meerderheid was steeds afkomstig van GGD'en, ook vanuit onderzoeks- en kennisinstellingen waren steeds meer dan 10 deelnemers aanwezig. Ook hebben we gekeken naar de geografische spreiding, de deelname vanuit de provincies Flevoland, Groningen,

Friesland, Drenthe en Zeeland bleven hierin wat achter (zie Figuur 10). Vanuit Zuid-Holland en Noord-Brabant was de deelname juist opvallend hoog.



Figuur 10: Geografische spreiding webinars: deelnemers per provincie.

4.3 Nieuwsberichten

Rondom het Programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak zijn er diverse nieuwsberichten verspreid met als doel om de deelnemers op consistente wijze te blijven voorzien van relevante informatie. Daarnaast hebben de nieuwsberichten op AWGL.nl als doel om kennis te delen en om anderen op de hoogte te houden en te inspireren. In de periode van juni 2024 tot augustus 2025 zijn er 19 nieuwsberichten met betrekking tot het ZonMw-programma gepubliceerd. Dit varieerde van informerende nieuwsberichten en thematische nieuwsberichten (zie paragraaf 4.4) tot aankondigingen van webinars. Ook de betrokken partners Pharos, Platform31, ZonMw en RIVM ondersteunden bij het verspreiden van geselecteerde nieuwsberichten. Enkele hoogtepunten:

- **ZonMw: 10 onderzoeken gezonde leefomgeving in kwetsbare wijken van start**
Een overzicht van de tien nieuwe onderzoeken gericht op een gezonde leefomgeving in kwetsbare wijken. [Lees meer.](#)
- **Nieuw project: Evaluatie ZonMw-programma GL**
Toelichting op een nieuw evaluatieproject binnen het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving. [Lees meer.](#)
- **Scholingspagina AWGL gelanceerd**
Lancering van een centrale pagina met scholingsmogelijkheden en leertrajecten binnen het programma. [Lees meer.](#)
- **30 Impulsprojecten van ZonMw van start**
Een update over de start van dertig nieuwe impulssubsidieprojecten voor een gezonde leefomgeving. [Lees meer.](#)
- **Webinar: Verbreed je blik op een gezonde leefomgeving**
Aankondiging van een webinar met inzichten en praktijkvoorbeelden om een gezonde leefomgeving te realiseren. [Lees meer.](#)

- **Webinar: Ruimte en gezondheid verbinden – impact maken in de (lokale) praktijk**
Terugkoppeling van het webinar met daarbij de opname van de presentatie. [Lees meer](#).
- **ZonMw-subsidie voor Wijkscans Bewegen en Ontmoeten**
Aankondiging van een nieuwe ZonMw-subsidie met relevantie voor de Gezonde Leefomgeving, die door gemeenten aangevraagd kan worden en waar GGD'en ook een rol in kunnen hebben. [Lees meer](#).

4.3.1 Nieuwsbrief ZonMw-editie (oktober 2024)

In oktober 2024 heeft de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving een speciale nieuwsbrief verstuurd voor het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving. Deze nieuwsbrief werd naar circa 440 abonnees verzonden, waaronder GGD-medewerkers, onderzoekers en professionals bij diverse organisaties binnen het domein Gezonde Leefomgeving.

Naast deze evaluatie verzorgde de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving op verzoek de projectcommunicatie voor acht van de 25 ZonMw-projecten via de website [awgl.nl](#) en het LinkedIn-kanaal van de AWGL. Dit betrof projecten die werden geleid door een AWGL-deelnemer (een GGD). De projectcommunicatie omvatte een pagina met algemene projectinformatie en download van de eindproducten, het geven van updates via het nieuwsoverzicht en het organiseren en blijvend ontsluiten van webinar(s) om kennis en resultaten te delen.

De nieuwsbrief bracht onder de aandacht: een terugkoppeling van het eerste webinar, informatie over de evaluatie van het ZonMw-programma, mogelijkheid tot inschrijven voor het tweede webinar en informatie over acht projecten binnen GLIA waarover gecommuniceerd werd via AWGL (zie kader). Zie [Figuur 11](#) voor een korte impressie van de nieuwsbrief.



Figuur 11: Een impressie van de verzonden nieuwsbrief (ZonMw-editie) in oktober 2024.

Met deze nieuwsbrief zorgde de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving voor consistente en doelgerichte communicatie met haar community. Waar LinkedIn-berichten soms over het hoofd worden gezien, biedt de nieuwsbrief een betrouwbare manier om een brede doelgroep op de hoogte te houden van de laatste ontwikkelingen.

4.4 Thematische communicatie

4.4.1 Thema: Programma Gezonde Leefomgeving

Het eerste thema gaf een algemene introductie op het Programma Gezonde Leefomgeving, het ZonMw-onderdeel programma GLIA en de rol van de AWGL daarin.

Aankondiging

In dit thema organiseerden we een webinar. De aankondiging verscheen op 25 juni 2024 via AWGL.nl en via een [LinkedIn-post van AWGL](#).

Webinar

Het webinar (40 deelnemers) vond plaats op 17 september 2024, met bijdragen van Vera Dalm (RIVM), Rianne Weggemans (ZonMw) en Marieke Dijkema (AWGL). Tijdens dit webinar gaven zij een overzicht van het Programma Gezonde Leefomgeving (PGLO), het ZonMw-programma Gezonde Leefomgeving Integratie Aanpak (GLIA) en de raakvlakken en samenwerkingen met de Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving. Aangezien het Programma Gezonde Leefomgeving omvangrijk en complex is, was het doel om de deelnemers een duidelijk beeld van het programma en de betrokken partijen te geven. Daarnaast bood het webinar

gelegenheid voor interactie, waarbij deelnemers vragen konden stellen en met elkaar in gesprek konden gaan.

Terugkoppeling

Een schriftelijke [terugkoppeling](#) met optie om het webinar terug te kijken is op [AWGL.nl](#) en [LinkedIn](#) gepubliceerd op 30 september 2024 (zomer 2025: 113 weergaven).

4.4.2 Thema: Onderzoek doen met bewoners (uit aandachtswijken)

Dit thema is in afstemming tussen de auteurs gekozen op basis van de uitwisseling tussen de projecten in de bijeenkomst van het GLIA-leernetwerk op 11 juni 2024. In deze bijeenkomst kwam naar voren dat veel onderzoekers in de GLIA-projecten beperkte ervaring hadden met of kennis hadden over het onderzoek doen met bewoners (uit aandachtswijken). Tegelijkertijd was dit in beide calls een nadrukkelijk aandachtspunt en door (bijna) alle projecten toegezegd (zie ook paragraaf 2.6). In dit thema werd kennis van Pharos en praktijkervaring uit een recent afgerond AWGL-project gedeeld.

Aankondiging

We hielden een webinar op 27 november 2024, waarvan de aankondiging verscheen op 15 oktober 2024. Deze was te vinden op [AWGL.nl](#) en werd tevens gedeeld via een [LinkedIn-post van AWGL](#) en een [LinkedIn-post van ZonMw](#).

Webinar

Op 27 november 2024 vond het webinar (54 deelnemers) plaats. Sprekers Marjolein Stoopendaal en Ike Kroesbergen van GGD West-Brabant spraken over hun ervaring in het passende praktijkvoorbeeld van het AWGL-project over Energiearmoede en een Gezond Binnenmilieu. Hadewych Cliteur van Pharos vulde vanuit haar expertise aan met tips en deelde waardevolle bronnen en achtergrondinformatie die onderzoekers kunnen raadplegen tijdens het verrichten van hun onderzoek.

Het webinar werd afgesloten met een interactieve uitwisseling van ervaringen, waarin deelnemers tips en inzichten met elkaar deelden, met name over taalgebruik en laaggeletterdheid. Dit webinar gaf deelnemers de kans om van elkaar te leren en de samenwerking met bewoners te verbeteren.

Terugkoppeling

De inhoudelijke terugkoppeling op 9 januari 2025 is terug te vinden op de [website van AWGL](#) en via deze [LinkedIn-post](#). Het webinar is daarna nog door veel mensen teruggekeken (zomer 2025: 43 weergaven).

4.4.3 Thema: Verbreed je blik op een Gezonde Leefomgeving

Dit thema is in samenspraak tussen de auteurs vastgesteld op basis van de bijeenkomsten van het leernetwerk van de GLIA-projecten in mei (alleen call 1) en december (beide calls) 2024. In de gesprekken tussen de onderzoekers kwam naar voren dat de meeste onderzoekers nieuw zijn in het veld Gezonde Leefomgeving. De projecten richten zich veelal op één of enkele aspecten van de gezonde leefomgeving. Voor goed onderzoek en advisering over een gezonde leefomgeving is het van belang ook kennis over de andere aspecten te hebben. En over de toegevoegde waarde van een integrale blik op de leefomgeving.

Aankondiging

Op 10 februari 2025 organiseerden we een webinar waarvan de aankondiging op 14 januari 2025 verscheen op AWGL.nl, als agenda-item bij Platform31, evenals [een bijdrage op de LinkedIn-pagina van AWGL](#), Platform31 en GezondIn.

Webinar

Op 10 februari 2025 werd het webinar 'Verbreed je blik op een Gezonde Leefomgeving' georganiseerd. Er waren 31 deelnemers. Marieke Dijkema en Moniek Zuurbier van de AWGL zijn hier dieper ingegaan op de inhoud van de pijlers van een Gezonde Leefomgeving: beschermen, bevorderen en welzijn. Binnen ieder van deze pijlers werden belangrijke onderwerpen besproken. Wat is de gezondheidsimpact, wat weten we uit AWGL-projecten en de GGD-praktijk, en wat zijn zoal de gezondheidkundige adviezen op dit onderwerp?

Het webinar werd afgesloten met de belangrijkste kansen voor gezondheid in de leefomgeving. Voor gezondheidsbevordering gaat het dan om het beïnvloeden van de leefstijl. Een aantrekkelijke en prettige leefomgeving kan bijdragen aan een betere kwaliteit van leven. Inzet op gezondheidsbescherming heeft de grootste impact qua ziektelast. In dit webinar maakten deelnemers kennis met deze verschillende aspecten en leerden zij om met een integrale blik naar een gezonde leefomgeving te kijken. Aan het einde van dit webinar was er ruimte voor vragen en de mogelijkheid om met elkaar in discussie te gaan.

Terugkoppeling

De inhoudelijke terugkoppeling op 13 februari 2025 is terug te vinden op de [website van AWGL](#) en via [deze LinkedIn-post](#). Het webinar is nog zeer vaak teruggekeken (zomer 2025: 111 weergaven).

4.4.4 Thema: Ruimte en gezondheid verbinden

Het thema 'Ruimte en Gezondheid verbinden: impact maken in de (lokale) praktijk' is vastgesteld op basis van signalen en behoeften die naar voren kwamen uit verschillende ZonMw-GLIA-projecten. In de doorlopende evaluatie kwam in de impactworkshops naar voren dat er vragen leven over: hoe vertaal je de resultaten van onderzoek of proefproject naar de praktijk van alle dag? En hoe verbind je daarbij fysiek en sociaal domein binnen gemeenten? Om projectleiders en -medewerkers hierin te ondersteunen, is het thema 'Ruimte en gezondheid verbinden: impact maken in de (lokale) praktijk' ontstaan.

Aankondiging

Op 18 maart 2025 organiseerden we een webinar, waarvan de aankondiging op 4 februari 2025 verscheen op AWGL.nl, GezondIn (in het kader van de Week van de Gezondheidsverschillen) en als bijdrage op de LinkedIn-pagina van AWGL. Ook Platform31 deelde een [LinkedIn-post](#) en kondigde dit webinar aan op hun [website](#) en in de [nieuwsbrief](#).

Webinar

Op 18 maart 2025 vond het webinar plaats (34 deelnemers). In dit webinar gingen Annette Duivenvoorden (Platform31) en Hadewych Cliteur (Pharos) in op de vraag wat nodig is voor het verbinden van kennis over een gezonde leefomgeving aan beleid in het fysiek en sociaal domein in een gemeente. Ook bespraken zij welke vaardigheden daarbij komen kijken. Zij baseerden zich hierbij op de kennis en ervaring die zij samen hebben opgedaan in het programma [GezondIn](#), en bespraken het een en ander aan de hand van verschillende gemeentelijke praktijkpakketten. Het doel van dit webinar was om de deelnemers kennis te laten maken met het beleidsproces bij gemeenten, en om hen te leren hoe zij

onderzoeksresultaten samen met gemeenten kunnen toepassen in de praktijk. Tot slot bood het webinar gelegenheid voor interactie, waarbij deelnemers vragen konden stellen en met elkaar het gesprek konden aangaan.

Terugkoppeling

De inhoudelijke terugkoppeling met de optie om het webinar terug te kijken is terug te vinden op de [website van AWGL](#) en via [deze LinkedIn-post](#) (zomer 2025: 163 weergaven).

4.4.5 Thema: Lessen uit onderzoek naar de gezonde leefomgeving in de wijk

Binnen het vierjarige project 'Wij zijn de Wijk' kwamen waardevolle inzichten en ervaringen naar voren over het doen van onderzoek naar wijkaanpakken en bewonersinitiatieven rond een gezonde leefomgeving. Tijdens de uitvoering van dit project werden meerdere raakvlakken zichtbaar met de GLIA-projecten, wat aanleiding gaf om deze ervaringen breder te delen. Dit leidde tot het thema 'Lessen uit onderzoek naar de gezonde leefomgeving in de wijk'. In dit thema staan vragen centraal als: Hoe doe je onderzoek naar wijkaanpakken en bewonersinitiatieven gericht op gezondheid? Welke uitdagingen kom je daarbij tegen? En hoe ga je daar als onderzoeker mee om?

Aankondiging

Op 15 april 2025 organiseerden we een webinar waarvan de aankondiging op 27 februari 2025 verscheen op [AWGL.nl](#) en [LinkedIn](#).

Webinar

Het webinar kreeg 40 inschrijvingen en vond plaats op 15 april 2025. Onderzoekers Marthe Derkzen en Mellany van Bommel (Wageningen Universiteit) vertelden over hun onderzoek naar samenwerking aan de gezonde leefomgeving in Ede, Arnhem en Wageningen. Ze spraken over de rol die je hebt als onderzoeker en het belang van het volgen van de wijk – zowel tijdens formele als informele momenten. Ze benadrukten hierin hoe belangrijk het is om als onderzoeker mee te bewegen met wat er in de wijk gebeurt, en dat dit soms vraagt om aanpassing van de oorspronkelijke onderzoeksopzet. Ook onderstreepten zij het belang van gelijkwaardigheid tussen betrokkenen zoals bewoners, ambtenaren, wijkwerkers en onderzoekers. En dat je als onderzoeker niet alleen informatie ophaalt in de wijk, maar ook veel te brengen hebt. Het doel van dit webinar was om alle geleerde lessen over te dragen en mee te geven aan de deelnemers.

Terugkoppeling

Een schriftelijke terugkoppeling met optie het webinar terug te kijken is gepubliceerd op de [website van AWGL](#) en via [deze LinkedIn-post](#) op 18 april 2025 (zomer 2025: 37 weergaven).

5 LERENDE MONITORING

5.1 Kader: Theory of Change

We hebben voor de aanpak *lerend monitoren* gekozen, omdat we de projecten actief aan het werk (nadenken) wilden zetten gedurende de looptijd van het project, zodat zij ook tussentijds konden bijstellen. We hebben de lerende monitoring uitgevoerd aan de hand van een verandertheorie-schema (*Theory of Change*, ToC).

In een ToC wordt gekeken naar doelen met bijbehorende acties. Bij de analyse van de acties aan de hand van een ToC wordt onderscheid gemaakt tussen verschillende stadia. Er zijn hiervoor verschillende indelingen, waarbij wij hebben gekozen voor de indeling 'probleem-/vraagstelling', 'werkwijze', 'beoogde resultaten', 'beoogde uitkomsten', 'beoogde impact', waarbij we ook hebben gevraagd naar bevorderende en belemmerende factoren.

We hebben in twee werksessies de ToC met de projecten besproken, waarbij men in groepjes ook met elkaars projecten meekeek. We hebben met de projecten gekeken naar welke doelen en/of inzichten projectspecifiek (voor de eigen specifieke context) van belang waren, maar ook wat te veralgemeniseren was ten behoeve van de gezonde leefomgeving buiten het project.

In Figuur 12 wordt het format van het ToC-model weergegeven dat aan de projecten is voorgelegd.



DOORLOPENDE EVALUATIE

 Probleem-/ vraagstelling	 Werkwijze incl. inzet mensen, tijd, middelen, kennis	 Beoogde resultaten	 Beoogde uitkomsten	 Beoogde impact	 Belemmerende en bevorderende omstandigheden

Actiepunten voor mijn project (november 2024)

1.	
2.	
3.	
etc	

Figuur 12: Model Theory of Change, gebruikt als format in de lerende monitoring.

5.2 Eerste workshop

De eerste workshop hebben we gehouden tijdens de leernetwerkbijeenkomst in november 2024, waar alle projecten voor waren uitgenodigd. We hebben de projecten in groepjes van vijf ingedeeld. Voor de vier projecten die niet aanwezig waren, hebben we in januari een online inhaalworkshop georganiseerd.

5.2.1 Algemene terugkoppeling

Tijdens de fysieke workshop in november waren de projectleiders of projectmedewerkers van 20 projecten aanwezig. Er ontstond tijdens de workshop een levendige uitwisseling. De groepen waren zo ingedeeld dat er ook inhoudelijke overlap was tussen projecten. Zo konden de projecten met elkaar meedenken en leerden de projectleiders/projectmedewerkers elkaar ook beter kennen. Er is een inhaalworkshop georganiseerd voor de vier projecten die niet aanwezig waren. Die workshop verliep grotendeels naar tevredenheid. Maar enkele projectleiders gaven in dat online overleg aan dat ze vonden dat het (te)veel tijd kostte om bij het overleg te zijn en het format in te vullen.

5.2.2 Resultaten, uitkomsten en impact

In de workshop hebben we gezamenlijk met de deelnemers bovenstaand format (zie Figuur 12) ingevuld. Over het algemeen begrepen de deelnemers het onderscheid tussen resultaten, uitkomsten en impact voldoende, al kwamen een aantal thema's terug bij al deze onderdelen. Wat betreft de **resultaten** werden veelal praktische resultaten beschreven, met name gericht op het vergaren van kennis. Zo werd bewustwording benoemd, evenals het verkrijgen van inzicht. Dit gold zowel op het niveau van de wijk als de inwoners en hun behoeften en ervaringen. Daarnaast werd benoemd dat enkele projecten bijdragen aan inzicht in de toegepaste werkmethodeken. Veel projecten leveren concrete kennisproducten op. Genoemd werden: verslagen, presentaties, adviesrapporten, factsheets, infographics, checklists, gesprekstools, Engelstalige en Nederlandstalige artikelen, nieuwsberichten, webinars, plannen van aanpak/stappenplannen, handreikingen, richtlijnen, inspiratiegidsen, routekaarten, animatiefilms en voorlichting. Daarnaast werkten een aantal projecten met bestaande interventies, die werden toegepast en geëvalueerd. Een voorbeeld hiervan is een interventielijst voor hittemaatregelen op gebied-, gebouw en gebruikersniveau. Verder werden in de projecten aanpassingen in zowel de fysieke als de sociale leefomgeving gedaan. Hierbij kan gedacht worden aan het plaatsen van meer groen, alsook aan de organisatie van activiteiten en bijeenkomsten voor bewoners. Belangrijke resultaten die verder werden genoemd richtten zich op samenwerking, waarin met name de samenwerking tussen het sociale en het ruimtelijke domein naar voren kwam, en op netwerkvorming.

Belangrijke **uitkomsten** die door de deelnemers van de workshops werden omschreven, richtten zich op zes thema's: samenwerking met inwoners, leefbaarheid, het borgen van gezondheid in de omgeving, samenwerking tussen het sociale en ruimtelijke domein, informatie en bewustwording en beter onderbouwd beleid. Wat betreft de samenwerking met inwoners werd met name omschreven dat inwoners moeten profiteren van de resultaten die de projecten opleveren. Zij moeten voldoende zijn betrokken, zodat hun wensen en ideeën terugkomen in de plannen. Leefbaarheid ging over het gebruikmaken van de gerealiseerde aanpassingen in de leefomgeving. Wat betreft het borgen van gezondheid in de omgeving

werd genoemd dat een meer methodische aanpak ervoor kan zorgen dat gezondheid geborgd wordt. Door vanuit gezondheid richtlijnen en eisen mee te geven, konden betrokkenen concreet met gezondheid aan de slag en konden beter afwegingen worden gemaakt t.o.v. andere belangrijke thema's, zoals bijvoorbeeld klimaatadaptatie. Om dit te realiseren kwam ook de samenwerking tussen het sociale en het ruimtelijke domein meermaals naar voren, waarin integraal werken belangrijk werd bevonden. Op het gebied van informatie en bewustwording werd beschreven dat projecten zich hierbij richten op beleidsmakers, initiatiefnemers en inwoners. Het verstrekken van informatie en het vergroten van bewustwording moet ertoe leiden dat beleid op het gebied van een gezonde leefomgeving beter wordt onderbouwd, zodat er gefundeerde keuzes kunnen worden gemaakt ten aanzien van gezondheid en de inrichting van de leefomgeving.

De **impact** die de projecten willen realiseren richtte zich voornamelijk op de inwoner. De projecten wilden veelal de gezondheid van inwoners verbeteren, zowel de fysieke als de mentale gezondheid. Een aantal projecten verwachtte dat dit kon bijdragen aan het verkleinen van gezondheidsverschillen. Daarnaast werd het bevorderen van sociale cohesie in veel projecten benoemd. Naast de concrete impact die werd beschreven op het gebied van de inwoner, werd ook de impact op de omgeving benoemd. Hierbij is benoemd dat het van belang is dat de omgeving als aantrekkelijk wordt ervaren door inwoners. Verder is als impact ook nog een verbeterde samenwerking tussen het ruimtelijke en het sociale domein genoemd.

Er is enige overlap tussen resultaten, uitkomsten en impact. Samenwerking tussen fysiek en sociaal domein werd zowel bij resultaten, uitkomsten als impact genoemd. Dat verschilt per project. De samenwerking tussen fysiek en sociaal domein is duidelijk van groot belang bij het realiseren van een gezonde leefomgeving.

5.2.3 Bevorderende en belemmerende factoren

De projecten hebben in de workshop nagedacht over de bevorderende en belemmerende factoren. Belemmerende factoren waren:

- **Inwonerparticipatie**
Het is moeilijk om een representatieve groep inwoners te betrekken, waarbij ook taal- en cultuurbarrières een rol spelen. En je kunt geen verwachtingen scheppen, want in de meeste projecten weet je niet wat er daadwerkelijk gerealiseerd gaat worden.
- **Complexiteit van onderwerp of omgeving**
Beleid en regelgeving is complex, bijvoorbeeld bij omgevingsplannen. Elke gemeente of wijk heeft unieke behoeften en uitdagingen, wat het moeilijk maakt om tot één algemene benadering te komen.
- **Seizoensgebonden**
De projecten die zich bezighouden met hitte en uv-straling gaven aan dat alleen in de zomer onderzoek gedaan kon worden en dat er buiten de zomer weinig aandacht is voor het onderwerp.
- **Complexiteit van samenwerking over verschillende domeinen**
Er is gebrek aan domeinoverstijgende samenwerking en gezamenlijke doelstellingen ontbreken.
- **Samenwerken met stakeholders**
De hoge werkdruk bij zorgprofessionals en maatschappelijke organisaties en de vele

projecten die soms tegelijk lopen in dezelfde wijk maken het moeilijk om stakeholders actief te betrekken bij de projecten.

- **Tijdspad**

De looptijd van de projecten was te kort om ook aan de uitvoering van de bedachte plannen toe te komen en de tijdspaden van gemeenten zijn een stuk langer.

- **Beperkt budget**

Vaak was er beperkt uitvoeringsbudget. Daarnaast zorgde de bezuinigingsopgave bij gemeenten en GGD'en ervoor dat er voor projecten minder budget beschikbaar was.

- **Verschuillende belangen**

Er zijn verschuillende belangen. Gezondheid moet concurreren met onder meer woningbouw en financiën.

Bevorderende factoren waren:

- **Belang van het onderwerp**

Het thema leeft en speelt bij meerdere professionals en ook andere gemeenten zijn geïnteresseerd in het project. Dat zorgt voor veel energie, ideeën, inzet en betrokkenheid.

- **Inwonerparticipatie**

Het betrekken van een vaste groep inwoners. Dit kan een bestaande groep zijn of een groep die is gevormd door het onderzoek.

- **Stakeholders**

Er is sprake van gedeeld eigenaarschap met de betrokken stakeholders. Zij zijn vroeg betrokken en vormen een sterk consortium met de projectgroep. Dit bevordert de disseminatie en implementatie van de bevindingen.

- **Evidence-based benadering**

Er wordt gebruikgemaakt van literatuur en bewezen effectieve interventies.

5.2.4 Actiepunten vanuit de projecten

Vanuit de projecten werden verschuillende actiepunten benoemd. Deze actiepunten hadden betrekking op het vergroten van de impact gedurende de looptijd van het project en daarna. De actiepunten waren vooral gericht op de borging van de projecten, op het betrekken van inwoners, op het evalueren en monitoren van de opgehaalde resultaten, het betrekken van stakeholders en het delen van kennis.

De actiepunten gericht op borging waren bijvoorbeeld: het aanstellen van ambassadeurs die kartrekker kunnen worden na afloop van het project, het werken aan de vertaling naar praktische handvatten en instrumenten voor beleidsmakers en stakeholders, het inzetten van samenwerkingsverbanden voor de implementatie en de verspreiding van de opgehaalde resultaten.

De actiepunten gericht op monitoring en evaluatie waren: het op een rijtje zetten van de geleerde lessen, het in kaart brengen van tussenresultaten en het bespreken van de verwachtingen voor het vervolg. Wat betreft de betrokkenheid van stakeholders werd vooral ingezet op het vergroten van het netwerk, bijvoorbeeld door het aanhaken van andere partijen.

Tot slot werd wat betreft kennisdeling aangegeven dat projecten de contacten met elkaar wilden versterken en wilden inzetten op bredere deling van kennis via webinars, workshops, bijeenkomsten en (wetenschappelijke) publicaties.

5.3 Tweede workshop

De tweede workshop is online gehouden. De reden hiervoor was onder andere om tijd te besparen, omdat verschillende projectleiders aangaven niet te veel tijd te willen besteden aan de evaluatie. Voor de workshop zijn de 25 projecten in vijf groepen verdeeld en zijn er vijf afzonderlijke overleggen ingepland met verschillende gespreksleiders. Deze vonden de tweede helft van maart en de eerste helft van april plaats. Van tevoren is voor alle workshops gezamenlijk een instructie opgesteld.

De focus van deze workshop was het bespreken van de impact en de daarvoor benodigde outputs, of er aanpassingen aan de outputs nodig waren om de gewenste impact te bereiken, of dat om andere redenen aanpassingen zijn gedaan en waarom dan. Ook is de participatie en samenwerking binnen het project besproken.

Tot slot is, indien daar nog tijd voor was, besproken of er koppelkansen of bedreigingen waren in het project om het project te verbinden met de andere thema's uit de drie pijlers (welzijn, beschermen en bevorderen) van gezonde leefomgeving.

Aan het eind van de workshop is de deelnemers gevraagd om de aanpassingen die ze gedaan hadden aan de outputs op een rij te zetten en met ons te delen.

5.3.1 Algemene terugkoppeling

De meeste projecten hebben meegedaan aan de tweede workshop: 24 projecten waren aanwezig. De uitwisseling tussen de verschillende projecten was ook bij deze sessies van meerwaarde. Met name projectleiders met minder ervaring konden hiervan profiteren. De projectleiders werden door de workshop getriggerd om kritisch na te denken over hun output en (vergroten van de) impact.

Ook in deze workshop liepen de begrippen 'resultaten', 'opbrengst' en 'impact' af en toe door elkaar. De discussie hierover was opnieuw zinvol. De onderlinge geanimeerde gesprekken hebben tot inzichten en enkele aanpassingen geleid.

Om de gevraagde tijdsinzet te beperken, hadden we één uur voor de workshops gepland. Het was niet haalbaar om alle vragen van alle projecten af te handelen in deze tijd. Verschillende projecten gaven aan dat ze in het najaar graag nogmaals met elkaar zouden willen samenkomen om door te praten met elkaar.

5.3.2 Belangrijkste inzichten: geleerde lessen

Hieronder beschrijven we puntsgewijs de belangrijkste geleerde lessen die naar voren kwamen in de tweede workshop. Deze zijn gerubriceerd in de thema's: participatie, samenwerking, disseminatie en borging, beschikbare tijd en middelen en uitwisseling tussen projecten.

Participatie

- Begin met de mensen en hun interesses, niet met een vooraf vastgesteld activiteitenprogramma.
- Investeer in waar de energie zit; veel mensen willen incidenteel bijdragen, maar niet vast. Door transparant te zijn over taken die gedaan moeten worden, kunnen mensen zelf kiezen welke taak ze wanneer doen.
- Bewoners verliezen interesse als ze na de beginfase niet meer worden betrokken. Er is behoefte aan een soepeler proces waarin bewoners betrokken blijven tussen start en besluitvorming.

Aanvraagproces belemmert vroege samenwerking met inwoners

“Het huidige proces van subsidieaanvragen stimuleert geen vroege samenwerking met inwoners. Veel voorstellen worden ‘achter het bureau’ geschreven, zonder dat er in die fase al ruimte is voor participatief werken. In de praktijk blijkt dan dat plannen die goed lijken op papier, toch niet aansluiten bij de realiteit van inwoners en hun behoeften.”

- Participatie werkt niet als het alleen wordt gebruikt om bestaand beleid te toetsen en/of nader in te vullen; het moet echt open zijn. Je gaat pas out-of-the-box denken als er een open blad ligt en je ophaalt wat belangrijk is voor inwoners.
- Externe facilitators kunnen helpen om gesprekken met bewoners luchtiger en effectiever te maken.
- Het werven van inwoners is een uitdaging; deelname vraagt veel tijd en betrokkenheid van inwoners.
- Het bleek eenvoudiger om mensen in een financieel kwetsbare positie te betrekken dan andere vormen van kwetsbaarheid.
- Observeren en meedoen met activiteiten is eenvoudiger te realiseren dan inwoners vragen om extra dingen te doen (zoals het laten maken van foto's via photo voice).
- Scholen hebben al heel veel op hun bordje, betrek scholen daarom via lopende processen, denk aan de gezonde schooladviseurs.
- Als onderzoeker word je ook betrokken bij initiatieven en ga je (soms ongemerkt/ongewild) een rol spelen. Wees hiervan bewust.

Risico's en terughoudendheid bij stakeholders

“Er kunnen ook risico's en terughoudendheid ontstaan bij stakeholders. Zo kan een gemeente terugdeinzen voor samenwerking met inwoners uit angst om verwachtingen te wekken die ze niet kunnen waarmaken. Deze angst belemmert het aangaan van open en gelijkwaardige samenwerkingen.”

Samenwerking met projectpartners en andere belanghebbenden in de projecten

- De samenwerking tussen fysiek en sociaal domein bij gemeenten en tussen verschillende afdelingen van GGD'en is bij veel projecten versterkt. Nieuwe samenwerkingen die zijn ontstaan zullen deels blijvend van aard zijn, deels zullen die verwateren als er geen financiering meer is.

- Communicatie en besluitvorming zijn moeizaam als je alle eilandjes van de gemeente één voor één langs moet gaan. Een checklist van benodigde gemeentelijke afdelingen en goedkeuringsstappen had geholpen om vertragingen te voorkomen.
- Hiermee samenhangend: zorg dat je aan de voorkant alle relevante partijen samenbrengt, zodat er direct goedkeuring kan komen en energieverlies door bureaucratie en zelfs weerstand wordt voorkomen.

Interne fragmentatie binnen gemeenten

“Binnen gemeenten zelf blijkt samenwerking vaak bemoeilijkt te worden door de gescheiden werkwijzen van verschillende afdelingen. Deze ‘schotten’ zorgen ervoor dat er weinig ruimte is voor integrale benaderingen. Afdelingen werken langs elkaar heen in plaats van met elkaar, wat ook de samenwerking met externe partijen en inwoners in de weg staat.”

- Elkaars taal spreken en een heldere taakverdeling bevorderen de samenwerking.
- Bij de projecten waar meer gemeenten en/of meer GGD'en bij betrokken waren, leidde dat tot zeer waardevolle uitwisseling tussen de verschillende gemeenten en GGD'en.
- De rol van de procesbegeleider kwam niet bij alle projecten goed uit de verf. De procesbegeleider stond soms te veel op afstand. Niet elk project heeft gekozen voor een procesbegeleider. Eén project gaf aan dat ze als alternatief hebben gewerkt met vaste teams per initiatief. Deze teams konden zowel op afstand meedenken, als (on)gevraagd advies geven. Deze werkwijze zorgde voor meer continuïteit en betere aansluiting op de praktijk door kortere lijntjes en het opbouwen van een band met de mensen bij de initiatieven.
- Door de financiering van ZonMw ontstond er meer tijd voor verdiepende gesprekken, waardoor ook kwetsbaarheden in samenwerking besproken konden worden. Er ontstond ruimte voor reflectie en verdieping. Aan de andere kant kwamen er ook signalen naar boven dat door de projecten her en der ook bestaande relaties onder druk kwamen te staan en projectleiders van lopende initiatieven zich erg op de vingers gekeken voelden doordat zij werden geëvalueerd.

Disseminatie en borging (en aanpassingen daarin)

- Een aantal projecten geeft aan de eindproducten anders in te steken naar aanleiding van opmerkingen van inwoners of andere deelnemende partijen.
- Projecten delen ook voorbeelden van wat er niet goed ging; dat is ook zeer belangrijk om te delen.
- Twee van de ZonMw-GLIA-projecten die zich bezighouden met hitte zijn gaan samenwerken in de disseminatie. Er is uitwisseling geweest tussen de twee projecten die in hun project het instrument GO! inzetten.
- Eén project geeft aan dat men de beschrijving van hoe richtlijnen rondom ruimtelijke inrichting kunnen worden toegepast uitgebreider gaat opstellen dan van tevoren bedacht, omdat er behoefte blijkt te zijn aan meer informatie over de inrichting.
- Enkele projecten hebben aanvullende financiering ontvangen van ZonMw voor disseminatieactiviteiten (VIMP impuls).
- In de workshops gaven projecten aan dat ze graag elkaars eindproducten zouden willen zien; dat is zowel inhoudelijk als procesmatig interessant. Mogelijk zou ook naar elkaar kunnen worden verwezen in de eindproducten.

- Meerdere projecten melden dat in buurgemeenten ook belangstelling is voor het onderzoek. Deels zijn er al vervolgprojecten gestart met buurgemeenten, deels worden in communicatie en disseminatie uitdrukkelijk ook andere gemeenten betrokken.
- Verschillende projecten besteden aandacht aan beschrijving van goede voorbeelden van borging van verschillende stappen. Zowel wat betreft borging financiën als beleid.
- Hogeschool Windesheim geeft aan dat er kansen liggen om de opgedane kennis te integreren in onderwijsprogramma's, zowel onderwijs voor toekomstige professionals als bijscholen van huidige professionals.

Beschikbare tijd en middelen

- Aanpassingen in de leefomgeving duren lang, wat betreft besluitvorming, offertes opvragen/opdrachten verstrekken, uitvoer, e.d. Een aantal projecten gaf aan dat aanpassingen deels uitgevoerd zullen worden na afloop van het project. Opdrachtverstrekking geschiedt dan wel tijdens de looptijd van het project.
- Meerdere projecten gaven aan dat ze met het project op een rijdende trein stapten, deels zo ontstaan door tijddruk in de aanvraag. Het was gemakkelijker om te starten met een al bestaande samenwerking. Maar hierdoor bleef die 'trein' wel grotendeels zijn eigen traject volgen en was het lastig bij te sturen.
- Eén project gaf aan dat er geen budget was begroot voor de inzet van bewoners; dat zouden ze achteraf liever anders hebben gedaan, gezien de grote inzet van de bewoners.
- Er is een mismatch tussen de financiële verantwoording die vereist is door ZonMw en de manier waarop gemeenten hun eigen financiële verantwoording organiseren.

Relatieopbouw met inwoners kost tijd

"Het opbouwen van duurzame relaties met inwoners blijkt een essentieel, maar tijdsintensief proces. Binnen de kaders van dit project, waarin sprake was van aanzienlijke tijdsdruk, bleek dat het vaak niet mogelijk was om die relaties op een zorgvuldige manier op te bouwen—tenzij men al bestaande contacten had. Zonder deze lijntjes vooraf is het moeilijk om inwoners écht te betrekken op een manier die bijdraagt aan co-creatie."

Uitwisseling tussen projecten

Tijdens één van de online bijeenkomsten werd geopperd om een terugkomdag te organiseren in het najaar van 2025. Om per project te delen wat het project heeft opgeleverd en wat er daarna is gebeurd. De impact van de projecten en geleerde lessen kun je vaak pas later inschatten.

6 REFLECTIE EN AANBEVELINGEN

6.1 Aanpak

In de lerende monitoring is voortdurend teruggeblikt op de projecten en het programma. Vanaf de start van het programma is er daarnaast een actieve, luisterende houding geweest bij de organisatie van het programma, die zich bijvoorbeeld uitte in de leernetwerkbijeenkomsten. Dit heeft geleid tot projectleiders/-medewerkers die gedurende de looptijd steeds bereid waren om kritisch-constructief te kijken naar het werk binnen het eigen project, maar ook naar de projecten gezamenlijk: het programma als geheel.

Veel reflectie is daarom al opgehaald in de vele contacten met de projectmedewerkers gedurende de looptijd van de projecten. In de leernetwerksessie van 22 mei is hierop plenair, door alle projecten en in aanwezigheid van de programma's PGLO en GLIA, verder gereflecteerd om te komen tot aanbevelingen.

In dit hoofdstuk is per besproken thema een samenvatting te lezen van de gedeelde reflectie (paragraaf 6.2), om vervolgens in paragraaf 6.3 te komen tot zes aanbevelingen aan de doelgroepen van het programma. De doelgroepen van het programma zijn "partijen uit zowel het sociaal, gezondheids- als ruimtelijk-fysieke domein, die zowel uit dezelfde organisatie als uit verschillende organisaties afkomstig kunnen zijn", op bestuurlijk en ambtelijk niveau. De aanbevelingen die volgen uit deze evaluatie zijn niet gedifferentieerd voor deze doelgroepen, omdat we zagen dat de geleerde lessen voor deze doelgroepen (grotendeels) overeenkomen en het ook belangrijk is om te weten wat aandachtspunten zijn van je samenwerkingspartners. In de projecten bleek samenwerking tussen de verschillende organisaties onontbeerlijk en betrokkenheid van bestuurlijk niveau is van belang voor draagvlak en borging.

De interpretatieslag van reflectie naar aanbevelingen is van de auteurs van de evaluatie en is niet meer getoetst bij de projectmedewerkers van de 25 projecten. De evaluatie van het ZonMw-proces maakte uitdrukkelijk geen deel uit van de opdracht van deze evaluatie, er zijn daarover dan ook geen aanbevelingen geformuleerd. In de reflectie komen wel verschillende inzichten aan bod die in de monitoring en evaluatie zijn opgedaan en mogelijk waardevol kunnen zijn voor ZonMw.

6.2 Reflectie

6.2.1 Thema's en samenwerking

Nieuwe initiatieven en samenwerkingen op relevante onderwerpen

Door de GLIA-calls zijn in de verschillende projecten veel nieuwe initiatieven en samenwerkingen ontstaan op een breed palet aan zeer relevante thema's. Hierbij is veel ervaring opgedaan met bewonersparticipatie, met samenwerking tussen fysiek en sociaal domein en was er aandacht voor actuele thema's als klimaatverandering.

Thema's zijn niet evenwichtig verdeeld

De inventarisatie in paragraaf 2.4 heeft laten zien dat het programma ruimte gaf voor een brede variëteit aan onderwerpen binnen het thema Gezonde Leefomgeving (zie ter illustratie de opsomming in Figuur 14).

Elk van de 15 projecten richt zich op kennis toepassen op 1 of meerdere thema's:

1. Groene(re) en aantrekkelijke omgeving
2. Veilige voorzieningen voor ontmoeten, bewegen, spelen en/of rust
3. Inwoners beschermen tegen klimaatverandering, hittestress, infectieziekten, overlast (o.a. geluid en geur), en/of vervuiling (o.a. water, afval en onvoldoende luchtkwaliteit)
4. (Sociale) voorzieningen en gezonde keuzes toegankelijk en veilig maken
5. Sociale cohesie bevorderen met ingrepen in de fysieke leefomgeving

Figuur 13: Thema's binnen het GLIA-programma onderdeel 'Kennis Toepassen'.

Het overgrote deel van de toegekende projecten richtte zich op Ontmoeten en Ontspannen, al dan niet in combinatie met Groen of Bewegen. De nadruk lag hiermee op **'welzijn'** en **'gezondheidsbevordering'**, maar **'gezondheidsbescherming'** komt in de projecten beperkt aan bod (zie ook paragraaf 2.4 en Figuur 5). Vanuit het leernetwerk werd aangegeven dat de nadrukken in de subsidievoorwaarden op 'kwetsbare wijken en gebieden' (kennisontwikkeling) en inwonersparticipatie (kennistoepassing) mogelijk een rol hebben gespeeld. Ook wordt in toenemende mate, ook buiten dit programma, geconstateerd dat de term 'gezonde leefomgeving' voor veel mensen een connotatie heeft van gezondheidsbevordering en welzijn – exclusief gezondheidsbescherming dus.

In een aantal projecten is met inwoners bekeken wat er leeft, en welke verbeteringen in de leefomgeving gedaan zouden kunnen worden. De achtergrond van de onderzoekers lag bij de meeste projecten op welzijn en gezondheidsbevordering. De vragen aan de inwoners over de leefomgeving werden in sommige projecten bewust afgebakend op welzijn en gezondheidsbevordering, waarbij gezondheidsbescherming werd uitgesloten. In andere projecten gebeurde dat meer onbewust. Dit heeft de resultaten van de projecten beïnvloed.

We denken dat actief sturen op het meenemen van meer dan één thema - door dat als voorwaarde op te nemen in het subsidieprogramma - leidt tot een papieren werkelijkheid die afwijkt van de echte werkelijkheid. We zagen dat projecten in theorie (in de uitvraag van deze evaluatie en hun aanvraag bij ZonMw) op meer thema's zeiden te werken dan in de praktijk het geval was. Datzelfde geldt ook voor de voorwaarde om te werken aan de drie domeinen **orgware**, **hardware** en **software**. Vrijwel alle projecten hebben in hun voorstel opgenomen op alle domeinen inzet te plegen, terwijl in werkelijkheid de nadruk meestal ligt op één of twee van deze domeinen (zie paragraaf 2.5).

De meeste projecten zijn gericht op **stedelijke gebieden**. Slechts één project richt zich specifiek op **landelijk gebied**, terwijl drie projecten beide typen gebieden omvatten. De toegankelijkheid van ZonMw-subsidies voor kleinere gemeenten en GGD'en kan hierin een rol hebben gespeeld (zie verderop). Onder tijdsdruk worden daarnaast vaak bekende en ervaren samenwerkingspartners gezocht (en die partners bevinden zich vaker in de grote steden, zie ook verder in dit hoofdstuk).

In de call werd Gezonde Leefomgeving breed gedefinieerd, maar projecten op het gebied van binnenmilieu waren uitgesloten van de call. Door veel GGD'en en gemeenten wordt het binnenmilieu ook als onderdeel van de woon-/leefomgeving gezien. En er is veel

gezondheidswinst te boeken bij verbeteringen in het binnenmilieu. Bij de aanpak van hitteproblemen is het belangrijk om ook naar de woning te kijken. De vier hitteprojecten konden dit aspect niet meenemen, omdat dat buiten de call viel.

Grote verscheidenheid aan bij de projecten betrokken partijen

Uit onze inventarisatie (paragraaf 2.2) bleek dat er 25 projecten zijn gehonoreerd. Bij ieder project waren - volgens voorwaarde - minimaal één GGD en één gemeente betrokken. Bij zes projecten zijn meerdere GGD'en betrokken en bij negen projecten zijn meerdere gemeenten betrokken. Universiteiten, hogescholen en kennisinstituten zijn het vaakst betrokken bij de projecten, gevolgd door kennispartners en Academische Werkplaatsen Publieke Gezondheid. Slechts één project betrof een omgevingsdienst/milieudienst (raakvlak met het onderwerp 'Thema's' hierboven). Er werd qua inzicht, inhoud en binding met de praktijk meerwaarde ervaren in het werken in een groter consortium met diverse partijen en een grotere ruimtelijke uitstraling (verder dan één bepaalde wijk/plek). Maar organisatorisch en financieel leverde een groter en meer divers consortium juist uitdagingen op. Overwogen zou kunnen worden of een groter of meer divers consortium bij toekomstige subsidies aanspraak zou kunnen maken op een hoger budget.

Matige ruimtelijke spreiding van de projecten

De 25 projecten zijn matig verspreid over het land. De meeste projecten lopen in Zuid-Holland, Gelderland en Overijssel. In Friesland, Groningen, Drenthe en Zeeland worden geen projecten uitgevoerd (zie paragraaf 2.3). Alhoewel geen uitsluitel kan worden gegeven over de reden dat in deze vier provincies geen projecten worden uitgevoerd, zijn genoemde mogelijke redenen dat dit de vier dunner bevolkte regio's betreft en er sprake is van een relatief kleine GGD-organisatie. Een van de in het leernetwerk genoemde mogelijke redenen is dat deze GGD'en niet bij een AWPG aangesloten zouden zijn, maar alle GGD'en zijn aangesloten op de AWGL. De drie noordelijke GGD'en zijn aangesloten bij de Academische Werkplaats Publieke Gezondheid Noord-Nederland en GGD Zeeland is ook aangesloten bij de Academische Werkplaats Publieke Gezondheid (AWPG) CEPHIR. Een andere genoemde reden is dat de vakantiespreiding relatief ongunstig uitviel voor regio Noord (zie 'Timing' hieronder).

Indienen door gemeente of GGD niet altijd gewenst effect

ZonMw had in dit programma nadrukkelijk de wens dat er stevige betrokkenheid was van lokale overheden. Dit is geborgd door voor te schrijven dat een voorstel werd ingediend door een gemeente of GGD. In de praktijk is de gemeente of GGD echter niet altijd de partij geweest waar het voorstel is geconcipieerd of (in belangrijke mate) uitgevoerd. In het leernetwerk werd door verschillende projecten aangegeven dat de universiteit/kennispartner in de praktijk bedenker, indiener en trekker van het project is en de gemeente het voorstel slechts uit hun naam heeft ingediend. Hierbij werd ook aangegeven dat het bouwen van consortia met gemeenten erg uitdagend kan zijn, omdat niet alleen de behandelend ambtenaar (inhoudelijk) moet zijn overtuigd van medewerking, maar ook management en/of bestuur. Deze laatsten moeten bovendien bereid zijn (dus voldoende meerwaarde in het project zien) om de benodigde processen te faciliteren. De relatief hoge ervaren doorstroom van medewerkers in het gemeentelijk apparaat maakt dit in de praktijk soms nog uitdagender.

Werkprocessen lokale overheden verhouden zich moeilijk tot ZonMw-voorwaarden

Door veel GGD'en en gemeenten is aangegeven dat de ZonMw-voorwaarden voor een voorstel en indieningstermijn lastig zijn te verenigen met de in de eigen organisatie geldende (financiële

en juridische) werkprocessen en -procedures. Praktische obstakels die genoemd werden, waren onder andere lange wachttermijnen op noodzakelijke informatie (zoals uurtarieven) van een financiële afdeling, complexe en tijdsintensieve afstemmingslijnen over de inhoud van een 'letter of intention' of consortiumovereenkomst, een twee maanden durend werkproces voor goedkeuring van een budget en verschillende onduidelijkheden over tekenbevoegdheden. Gemeenten zijn bij dergelijke twijfel geneigd de meest formele weg te bewandelen, waarin bijvoorbeeld de wethouder moet tekenen. In de praktijk blijkt dan de meerwaarde van betrokkenheid van een medewerker die ervaring heeft met de aanvraag en uitvoering/verantwoording van ZonMw-projecten, die in dit soort situaties richting kan geven (bijvoorbeeld met de tip dat in een andere gemeente een afdelingshoofd tekent). Hier zou ook vanuit ZonMw richting in kunnen worden gegeven, door bijvoorbeeld heldere instructies met voorbeelden.

Eenzijds zou hieruit kunnen worden geconcludeerd dat de subsidievoorwaarden van ZonMw onvoldoende aansluiten op de juridische en financiële realiteit van deze lokale overheden. De goed bezochte, laagdrempelige en hooggewaardeerde online bijeenkomsten die ZonMw bij het openstellen van de beide GLIA-calls heeft georganiseerd, hebben bijgedragen aan het vergroten van de toegankelijkheid, maar hebben deze drempels zeker nog niet volledig weggenomen.

Uit het leernetwerk: "Het stimuleringsfonds creatieve industrie kent om deze redenen ook een verkorte procedure: de open oproep. Er zijn daar zelfs ook startbudgetten beschikbaar om het plan te schrijven. Daar zou ZonMw een voorbeeld aan kunnen nemen."

Anderzijds zou de conclusie ook kunnen zijn dat veel gemeenten en GGD'en in hun eigen organisatie onvoldoende zijn voorbereid om hun vragen of ideeën tijdig om te zetten in een voorstel om voor dit soort subsidiestromen in aanmerking te komen. Dit terwijl ervaren gemeenten en GGD'en aangeven in toenemende mate projectmatig aan een gezonde leefomgeving te werken met externe financiering. GGD'en en gemeenten zouden zichzelf hier beter op kunnen voorbereiden door structuren en processen aan te passen en personele ruimte te creëren voor andere geldstromen, lerend van de (grotere) GGD'en en gemeenten die hier zeer ervaren en bedreven in zijn. ZonMw zou om deze reden de samenwerking tussen een ervaren en minder ervaren lokale overheid/-heden kunnen stimuleren, bijvoorbeeld door hier extra budget voor ter beschikking te stellen.

Duurzaam samenwerkingsverband heeft grote meerwaarde

De meeste projecten worden uitgevoerd in een nieuw samenwerkingsverband. Over het algemeen wordt het tot stand brengen van een formele samenwerking en het in samenwerking met de projectpartners aan een project werken door de vertegenwoordigers die aanwezig waren in het leernetwerk als een grote meerwaarde van het project gezien. Concrete voordelen die zijn genoemd zijn: een project zoals dit biedt gelegenheid om in een open sfeer met elkaar te reflecteren en open te communiceren, of überhaupt ruimte te maken om reflectief te werken in plaats van alleen concreet uitvoerend, en het bood meer inzicht in elkaars werk en positie.

Uit het leernetwerk: "We werken in ons project voort op een bestaande (kern)samenwerking. Die blijft groeien (meer partijen) en verdiepen. Het gaat steeds soepeler."

Vanuit een GGD werd aangegeven dat de verplichting om de GGD op te nemen in het samenwerkingsverband, de GGD ook positie heeft gegeven die zij normaliter niet of nauwelijks krijgt in dergelijke projecten. En dat blijkt ook follow-up te krijgen; er zijn inmiddels al andere gezamenlijke plannen gemaakt en voorstellen ingediend. Enkele gemeenten en GGD'en gaven aan dat samenwerken met ZonMw-ervaren partners (waaronder universiteiten) voor hen een voorwaarde is om aan een ZonMw-project te werken, gezien de ervaren administratieve complexiteit (zie eerder). Eén GGD gaf aan dat zij als organisatie hebben kunnen leren van de ervaren partners in dit project, en de administratieve uitdaging nu zelf aan te kunnen en durven.

Vanuit academische partijen werd aangegeven de samenwerking met partijen die vooral gewend zijn concreet uitvoerend te werken soms ook uitdagend te vinden. Meer dan anders werden zij bevraagd op concretisering. Zaken die zoal de revue passeerden waren dat plannen als te vaag werden ervaren, dat er voortdurend werd gevraagd om een handeling, en dat er behoefte was aan een duidelijk pad naar een bepaalde realisatie.

Specifiek voor deze projecten was de domeinoverstijgende samenwerking, ook binnen bijvoorbeeld de gemeentelijke organisatie, waar zowel collega's uit het sociaal als uit het fysiek domein betrokken waren in het project. Domeinoverstijgend samenwerken betekent ook dat er veel personen betrokken waren. Dat kan bij sommigen van hen tot minder gevoeld eigenaarschap leiden. Het heeft aan de andere kant ook tot veel nieuwe, mooie samenwerkingen geleid.

Een aantal projecten startte met een bestaand samenwerkingsverband, of met partijen die al veel samenwerkten of al erg actief waren op een bepaald thema. Dat maakte het makkelijker om binnen de beschikbare tijd een projectaanvraag af te ronden. Bij deze projecten is het wel lastiger om in te schatten wat de toegevoegde waarde van de resultaten van het GLIA-project was ten opzichte van de resultaten die sowieso al geboekt zouden zijn. Ook is het in projecten die (deels) op een rijdende trein springen lastiger om het project bij te sturen, zeker als de omvang van de financiering uit de ZonMw GLIA-call beperkt was ten opzichte van de financiering die er al was voor het thema of de samenwerking.

Niet bij alle projecten was budget begroot voor de inzet van bewoners. In ieder geval één project zou dat achteraf liever anders hebben gedaan, gezien de grote inzet van de bewoners.

Expertise in project vinden en vasthouden

Bij het opstellen van de voorstellen zijn in korte tijd samenwerkingsverbanden gesmeed. Naar later in enkele projecten bleek, is er hierbij niet altijd voldoende aandacht geweest voor (duurzame) aanwezigheid van de voor het project benodigde expertise.

Zo waren er projecten waar de bij het voorstel betrokken medewerker niet meer werkzaam was bij de partnerorganisatie toen het project van start kon gaan, en er binnen de organisatie geen overdracht over het project had plaatsgevonden. In sommige projecten bleken projecten in te zijn gediend door mensen die geen kennis hadden over de inhoud. In die projecten kostte het veel tijd om de expertise op te bouwen. Dit ging ten koste van de uitvoering. In andere gevallen is er door partners vooraf onvoldoende in de eigen organisatie nagegaan of overlegd of de benodigde expertise of persoon wel beschikbaar kon worden gemaakt voor de gehele duur van het project. Dit leidde tot soortgelijke uitdagingen.

Verskillende projecten gaven aan dat zij ondanks de korte doorlooptijd vrij veel verloop in betrokken medewerkers hebben bemerkt. Er zijn projecten die aangaven dat personen bij gemeenten veel rouleren of doorstromen en dat medewerkers tegenwoordig vaak niet langer dan twee jaar in een bepaalde functie werken. Dit zorgt, in combinatie met de grote hoeveelheid betrokken personen die voortkomt uit de domeinoverstijgende samenwerking, voor een niet altijd even groot gevoeld eigenaarschap. Wanneer dan ook een concretisering in het project wordt gemist, kan dit ertoe leiden dat sommige medewerkers zich afmelden voor overleggen, het project overdragen aan een collega of zelfs uitstromen.

In andere projecten waren de medewerkers bij gemeenten juist een heel stabiele factor. Ook bewoners, in de projecten waar samen met bewonersgroepen wordt gewerkt, zijn een heel stabiele groep. Met name bewoners hebben veel last van verloop van projectmedewerkers; dat doet heel veel met de relatie.

Het verloop van medewerkers in de projecten lijkt te maken te hebben met processen en ontwikkelingen die niet direct door het project of het programma te beïnvloeden zijn. In het verloop van projectmedewerkers - waaronder projectleiders - speelt mogelijk wel de korte duur van de projecten een rol; mensen met een tijdelijke aanstelling die binnenkort verloopt, gaan snel weer om zich heen kijken voor een nieuwe baan.

Uit het leernetwerk: "Verloop kan ook heel positief uitpakken! Toen ons contactpersoon bij de gemeente werd vervangen maakten we ons best zorgen. Maar de vervanger kreeg ons project van begin af als duidelijke taak en had (mede daardoor) veel eigenaarschap. Het is echt een trekker geworden in ons project!"

Er waren vanuit verschillende projecten ook positieve ervaringen met verloop; nieuw ontwikkelde werkwijzen of kennis werden door nieuwe mensen als vanzelfsprekend overgenomen en in hun werk opgenomen. Vooral ook projecten die voortkomen uit een langlopende consortiumsamenwerking herkennen deze ervaring.

6.2.2 Planning

Vorbereidende bijeenkomsten ZonMw waardevol

De bijeenkomsten die ZonMw voorafgaand aan de call organiseerde, met ondersteuning bij het indienen van projectvoorstellen, waren erg behulpzaam, zoals hierboven ook al vermeld. Ook de extra bijeenkomst voor GGD'en werd zeer op prijs gesteld. Het was hierdoor makkelijk om vragen te stellen; ZonMw kreeg 'een gezicht' en was daarmee laagdrempelig benaderbaar. De webinars waren naderhand terug te kijken en ook dat werd zeer gewaardeerd. AWGL heeft meegedacht bij de voorbereiding van enkele van deze bijeenkomsten en dat was voor ZonMw behulpzaam om beter in te kunnen spelen op vragen van de aanwezigen.

Aanvraagproces en timing uitdagend voor praktijk

Vanuit de projecten is er veel feedback over de timing van de calls. Er was weinig voorbereidingstijd, zeker gezien de wensen in het betrekken van doelgroepen, diverse projectpartners, en partners met weinig ervaring in het aanvragen van ZonMw-subsidie. Tussen het openstellen van de call en het indienen van het voorstel zat twee maanden. Hoewel bekend was dat er een call aan zat te komen, waren de insteek en voorwaarden voor die tijd

nog dermate ongewis dat er van voorbereidende gesprekken of brainstorms nauwelijks sprake kon zijn.

De calls waren bovendien ongunstig gepland: de oproep voor de kennisontwikkeling werd begin juni 2023 geopend en sloot begin september 2023. Voor veel medewerkers die een project hadden willen indienen was de zomervakantie al gepland, waardoor er weinig voorbereidingstijd overbleef. Bij de AWGL is bekend dat sommige partijen mede hierdoor hebben afgezien van het indienen van een voorstel. Ook afstemming met partnerorganisaties werd in de zomerperiode aanmerkelijk bemoeilijkt.

Uit het leernetwerk: "De hogeschool is gedurende de zomervakantieperiode geheel gesloten. Dat geldt ook voor de financiële en administratieve afdelingen. Er kan dan dus niet aan voorstellen worden (mee)gewerkt."

In deze periode zijn bij AWGL vragen binnengekomen vanuit verschillende initiatieven of organisaties of AWGL het subsidievoorstel voor hen zou kunnen schrijven of anders een bureau zou kunnen suggereren om dit te doen. Ook dit signaal geeft aan dat het (tijdig) indienen van een voorstel een forse uitdaging was. Overigens kon AWGL de vraagstellers hier niet bij helpen.

De call voor kennistoepassing was geopend van begin oktober tot begin december. Ondanks een vooraankondiging begin september werden ook hier de termijnen als erg kort ervaren. Verschillende deelnemers aan het leernetwerk gaven aan de indieningsperiode als zeer stressvol te hebben ervaren en dat mee te zullen wegen bij het al dan niet indienen van toekomstige voorstellen.

Uit het leernetwerk: "Die calls en deadlines rondom schoolvakanties benadelen mensen met jonge kinderen, met name vrouwen. Daar zou in het kader van inclusiviteit bewuster mee omgegaan mogen worden."

Reviewproces soms in conflict met praktijk van kennistoepassing

In het reviewproces viel op dat de relevantie van projecten vanuit de praktijk werd beschouwd en dat de kwaliteit van de projecten werd beoordeeld vanuit een wetenschappelijke blik (waarin bijvoorbeeld werd gevraagd om uitbreiding van evaluatie en meer theoretische kadering ervan). Er zijn vragen gesteld of een dergelijke kwaliteitsbeoordeling wel passend is als het doel van een subsidie kennistoepassing is.

Ook gaven projecten aan dat in de wederhoorrunde extra dingen zijn toegezegd, omdat (onervaren) projectleiders druk ervoeren om het project na de grote tijdsinvestering nu wel echt binnen te willen halen, terwijl deze eigenlijk niet pasten binnen de (zeer beperkt) beschikbare tijd. Dit zou ZonMw kunnen meenemen in het beoordelingsproces.

Tussentijdse gesprekken met ZonMw behulpzaam

Er was niet alleen contact met ZonMw tijdens de leernetwerken, maar ook tijdens de midterm reviews van de projecten. De open sfeer, de toegankelijkheid en behulpzaamheid van ZonMw gedurende het gehele traject is erg gewaardeerd. Ook de bereidheid om mee te denken bij aanpassingen was erg behulpzaam om zoveel mogelijk blijvende waarde te creëren met de projecten.

Startdatum projecten op ongunstige momenten

Naast de timing van de projecten werd ook de timing van de projectstart, waarin onder meer een door alle betrokken partijen getekende consortiumovereenkomst moet worden georganiseerd, ongunstig en stressvol ervaren. De startperiodes waren rond respectievelijk de kerst- (call kennisontwikkeling) en zomerperiode (call kennistoepassing). Stress werd met name ervaren bij GGD'en en gemeenten. Dit was vooral gelegen in het tijdig rond krijgen van de benodigde administratie, waar wederom eisen en wensen van ZonMw botsten met die van de eigen organisatie.

Bij projecten van een overzichtelijke omvang (zoals in deze calls) zou een consortiumovereenkomst mogelijk veel minder complex kunnen zijn dan het standaard door ZonMw geleverde format, en daarmee toegankelijker voor gemeente en GGD. ZonMw zou hierin kunnen ondersteunen door een eenvoudiger en beknopter format beschikbaar te maken in dergelijke calls.

In het leernetwerk werd ook aangegeven dat de ongunstige startdatum vertragend heeft gewerkt, deels rond kerst- en zomervakantie, waardoor de projecten pas na enige weken tot maanden echt op stoom kwamen. Dat kan een project met een korte looptijd als in dit programma zich eigenlijk niet veroorloven.

Projecten in leefomgeving vragen specifieke tijdsplanning

De projecten waren vrijwel allemaal domeinoverstijgend. Veel projecten hadden een focus op gezondheidsdoelen, die van oudsher hoofdzakelijk worden opgepakt vanuit het sociaal domein (welzijn, gezondheidsbevordering, zie ook paragraaf 2.4). De samenwerking met het fysiek domein was voor veel projectmedewerkers nieuw. De kennismaking met het fysiek domein en de daarin belangrijke afwegingen en gebruikelijke werk-, besluitvormings- en aanbestedingsprocessen werd in veel projecten als uitdagend, maar zeer leerzaam ervaren. Veel projectmedewerkers waren zich hier voordien geheel niet van bewust. Uit onwetendheid is er soms niet genoeg tijd gepland om fysieke aanpassingen binnen de projecttijd te realiseren. In enkele gevallen is de fysieke aanpassing van de leefomgeving weliswaar in gang gezet tijdens het project, maar zal de realisatie pas na afloop van het project plaatsvinden. Aangegeven wordt dat als het fysieke domein nodig is, de doorlooptijd van een project minimaal twee of drie jaar zou moeten zijn.

Uit het leernetwerk: "Wat komt er veel kijken bij een op het oog vrij simpele aanpassing in de openbare ruimte! Zo veel betrokkenen in de gemeente. En dan die verplichte procedures allemaal! Ik dacht: er is geld en de bewoners willen het, dus dat plaatsen ze zo even, maar de realisatie zal echt pas na afloop van het project zijn."

Ook de leefomgeving zelf bleek soms weerbarstig en lastig verenigbaar met de planning van de projecten: projecten die zich richten op hitte of in samenwerking met bewoners activiteiten in het groen wilden organiseren, hadden er last van dat het zwaartepunt van de projecten in de periode met minder geschikte weersomstandigheden viel.

Uit het leernetwerk: "Lastig hoor, een project over hitte zonder een periode van hitte!"

6.2.3 Uitvoering

Projecten: Reflecteer en stel zo nodig het project tussentijds bij

Veel projecten waarderen de aanleiding die zowel het leernetwerk als de doorlopende evaluatie gaven om tussentijds te reflecteren op het project, de werkwijze en de voorziene eindproducten. De gezamenlijkheid, met andere projecten die in een soortgelijk schuitje zitten, werd hierbij gezien als grote meerwaarde.

De workshops die deel uitmaakten van de doorlopende evaluatie (lerende monitoring rondom impact) waren voor veel projecten aanleiding om kritisch te reflecteren op de voorziene eindproducten en de weg daarnaartoe. Verschillende projecten zijn naar aanleiding hiervan gaan overwegen de plannen en bijbehorende budgetten bij te stellen. In de workshops is zowel door ervaren projectmedewerkers (van andere projecten in dezelfde workshop) als door degenen die de evaluatie uitvoerden regelmatig gewezen op de mogelijkheid daarover in gesprek te gaan met ZonMw. Hiervoor bleek bij veel projectmedewerkers schroom te zijn. We hebben begrepen dat ZonMw dit ook in de midterm-reviews aan bod heeft laten komen en daarbij aangeeft dat aanpassingen in overleg mogelijk zijn. Het is ons niet bekend hoeveel projecten uiteindelijk aanpassingen hebben gedaan.

Goede participatie blijft uitdagend

Het programma had als specifieke eis dat bewoners moesten worden betrokken bij de projecten. Veel projecten hebben dit centraal genomen bij het opstellen van hun voorstel. Vermoedelijk heeft dit er mede toe geleid dat veel projecten zich richten op welzijn en groen (zie paragraaf 2.4).

Uit het leernetwerk: "Eigenlijk had je je voorstel al participatief moeten maken, maar daar was echt geen tijd voor."

Zowel de korte voorbereidingstijd als de korte doorlooptijd hebben bij veel projecten parten gespeeld bij de participatie. In sommige projecten was er de wens om zowel het voorstel als de gehele uitwerking participatief vorm te geven, maar dat was niet mogelijk binnen de beschikbare planning. Bij een deel van de projecten was daarom, eigenlijk tegen hun eigen participatieve doel of wens in, in het voorstel al bepaald welke fysieke ingrepen tot stand zouden komen. Verschillende projecten geven aan daar nog wel (kleine) aanpassingen in te hebben gemaakt naar aanleiding van de behoeften van de betrokken inwoners.

Uit een project: "We waren eigenlijk van plan aan de slag te gaan met een groenstrook, maar daar hadden de bewoners geen interesse voor. We hebben de focus daarom verlegd naar een zitplek en verbinding met andere plekken."

De tijdsdruk gaf soms concrete uitdagingen; hoe smeed je een goede band met inwoners onder tijdsdruk? Wat als je de voorziene buitenactiviteit in de late herfst moet afzeggen vanwege het weer, stel je die dan uit naar april? Hoe waardevol is de beoordeling van de openbare ruimte door bewoners als de wijkwandeling plaatsvindt in een miezerbui in januari?

Daarnaast bleek een deel van de inwoners lastig te bereiken. Door een van de projecten werd aangegeven dat participatiemoetheid hier in hun geval mede een rol speelt, onder meer omdat is gekozen voor wijken waar al meerdere onderzoeken lopen. De keuze om projecten te laten plaatsvinden in wijken waar al onderzoeken liepen, is mede ingegeven door tijdgebrek bij de

aanvraag. Ook werd de kans op honorering mogelijk groter geacht als je als indiener al een lopende samenwerking kon laten zien.

In andere projecten was er wel succesvolle participatie, maar gaven de onderzoekers in het leernetwerk desgevraagd toe dat de betrokken bewoners behoren tot een relatief makkelijker te bereiken doelgroep van hoogopgeleide of welgestelde mensen die bijvoorbeeld al actief zijn in de wijkcommissie. En dat er vragen kunnen worden gesteld bij representativiteit, zeker wat betreft mensen in een sociaaleconomisch kwetsbare positie.

Enkele projecten gaven ook aan dat de beperkte tijdsduur niet strookt met de tijdslijn waar bij wijkinitiatieven mee wordt gewerkt. Die kijken naar een tijdshorizon van 10 jaar, niet 12 of 16 maanden.

Procesbegeleider: wisselende ervaringen

ZonMw stimuleerde in dit programma aanvragers een procesbegeleider op te nemen in de planning en begroting. Het is ons niet bekend hoeveel projecten dat hebben gedaan. De ervaringen hiermee waren wisselend. De externe procesbegeleider stond soms te veel op afstand; hierdoor kwam deze niet goed uit de verf. In het leernetwerk gaf een project aan bij de projectstart niet zo blij te zijn geweest dat daar (relatief) zo veel budget voor was opgenomen. Maar na die aanvankelijke negativiteit waren zij, toen het project in afronding was, toch erg blij met de procesbegeleider, die erg heeft geholpen om commitment te behouden bij alle samenwerkingspartners toen er sprake was van allerlei praktische obstakels. De vaart werd er zo ingehouden, terwijl de domeinoverstijgende samenwerking werd bevorderd. In een ander project werd de procesbegeleider gezien als een prettig houvast om te werken binnen de voor alle uitvoerenden onbekende structuur die een ZonMw-project met zich meebrengt. Een ander project gaf tijdens de workshop aan juist niet gekozen te hebben voor een externe procesbegeleider en dat de inzet van vaste teams per initiatief goed werkte.

Inzichten uit workshops lerende monitoring geven goed bewustzijn van impact

Vanuit de lerende monitoring bij deze evaluatie zijn er twee workshops georganiseerd voor de projectleiders, gericht op het vergroten van de impact van het eigen project (zie ook hoofdstuk 5). De workshops hadden een verplicht karakter. De eerste workshop vond plaats gedurende een leernetwerkbijeenkomst. Vanwege afwezigheid van enkele projectleiders bij het leernetwerk is er ook een online inhaalworkshop georganiseerd. De tweede workshop is volledig online gehouden, zodat de projectleiders konden deelnemen met een zo klein mogelijke tijdsinvestering. Toch heeft niet ieder project deelgenomen, en ook de inzet vanuit de projecten verschilde. Mogelijk speelt, zo bemerkten we in de discussies gedurende de workshops, de ervaring die projectleiders hebben in het uitvoeren van dergelijke projecten hier een rol in: voor zeer ervaren projectleiders is de toegevoegde waarde minder. Ook speelde hier het verloop in projectleiders/projectmedewerkers een rol.

Positieve feedback vanuit de workshops is dat projecten meerwaarde zagen in het tijdig bespreken van de beoogde impact. Het inspireerde projecten om even uit de uitvoerende stand te komen en het project in zijn geheel te overzien, en impliciete keuzes opnieuw af te wegen. Met name het nadenken over de mogelijke belemmeringen bij het bereiken van de beoogde impact was hierin voor veel projecten van waarde.

Ook het nadenken over stakeholders waar de outputs op gericht moeten worden, en welke vorm dan past bij welke stakeholder, was voor veel projecten van meerwaarde. Vaak bleek dat stakeholders nog weinig waren gespecificeerd; zo werd er veelal gesproken over 'de gemeente' of 'het fysiek domein', en waren outputs daarom vaak ook weinig specifiek. Door stakeholders te specificeren (bijvoorbeeld 'beleidsmedewerkers groenaanleg in het fysiek domein van de gemeenten in de regio x'), werd het voor de projecten al duidelijker wat geschikte vormen zijn om de projectresultaten bij hen kenbaar te maken. En om na te denken over een verdere (communicatie)strategie.

In verschillende projecten is aandacht besteed (zie o.a. paragraaf 5.2.4 en 5.3.2) aan borging in beleid en financiële borging, wat de impact aanzienlijk vergroot.

Projecten zullen ook in de toekomst (blijvende) waarde geven

Het merendeel van de projecten geeft aan ook na de looptijd nog van waarde te zijn. Bijvoorbeeld omdat de inzichten zullen worden meegenomen in nieuwe (ruimtelijke) ontwikkelingen. Maar soms gaat het ook om toekomstige projecten. Zo geeft een project aan daar ook wel mee te worstelen. Het project en nieuwe samenwerkingsverband blijken te werken als een sneeuwbal waarop wel tien vervolgprojecten mogelijk zijn. Maar hoe? Waar het project concreet mee worstelt, is dat men de energie niet kwijt wil, dat het ook nog eens heel goede ideeën zijn, maar dat het heel lastig is om eigenaarschap en budget te vinden om daar mee aan het werk te kunnen.

Uit het leernetwerk: We hebben nu een beweging, netwerk en bewustwording in gang gezet. Daar kunnen en willen we mee verder. Maar hoe?

Het vervolg na afronding van het ZonMw-project is voor veel projecten ongewis. In het leernetwerk werd hierover uitgewisseld. Sommige projecten zijn nog erg zoekende; sommige projecten krijgen een half jaar extra van de gemeente. Andere projecten gaan organisch door, in de gebruikelijke gemeentelijke organisatie in samenwerking met de GGD. Ook zijn er projecten die voor verspreiding van de resultaten extra impuls gelden hebben ontvangen van ZonMw. Het is ons niet bekend op welke gronden welke projecten hiervoor in aanmerking kwamen. Wel gaf een project aan er erg veel baat bij te hebben:

Uit een project: "De impuls gelden maken dat we veel aandacht hebben voor wat er na de officiële einddatum van het project gebeurt. En door wie! We maken nu heel duidelijke afspraken over wie er eigenaar wordt van welke actie. Het impuls geld heeft enorm bijgedragen aan de call to action!"

Voor veel projecten was het erg teleurstellend te bemerken dat het Programma Gezonde Leefomgeving naar alle waarschijnlijkheid geen opvolging zal krijgen, en er vanuit ZonMw geen zicht is op andere subsidies in dit themaveld. Hier hadden projecten gehoopt op meer richting vanuit ZonMw en/of RIVM als trekkers van PGLO.

Waardering leernetwerken varieert

De aanwezigheid in de leernetwerkbijeenkomsten was hoog. De deelnemers waren over het algemeen enthousiast. Er was waardering voor de aanleiding om tussentijds te reflecteren op het project, en ook de informele uitwisseling met andere projecten had meerwaarde. Een aantal projecten kwam er zo achter dat er methodologische, inhoudelijke of andere raakvlakken waren en zochten daarna ook onderling contact.

Ondanks de verplichting om te participeren leken sommige projecten in de leernetwerkbijeenkomsten structureel te ontbreken of lieten zich vertegenwoordigen door bijvoorbeeld een stagiair(e). Dit geeft de indicatie dat de leernetwerkbijeenkomsten vermoedelijk niet door iedere projectleider even waardevol werden gevonden en/of dat er voldoende ruimte werd gevoeld om daar tijd voor te maken.

Sommige projecten gaven in de tweede online workshop van de Evaluatie en in de laatste leernetwerkbijeenkomst van mei 2025 aan nog wel behoefte te hebben aan meer onderlinge uitwisseling over de uiteindelijke resultaten en outputs. Bij een deel van de groep is daarom behoefte aan nog een leernetwerkbijeenkomst in het najaar. Anderen verwachten dat het PGLO-eindcongres in januari 2026 voldoende ruimte biedt.

Verschillende projecten gaven aan dat ze graag elkaars eindproducten hadden willen zien, omdat ze daarbij zowel inhoudelijk als procesmatig van elkaar hadden kunnen leren. Ook zou dat de mogelijkheid geven om naar elkaar te verwijzen in de eindproducten.

Kans in de afronding: integratie van outcome, output en disseminatie

Er zijn veel raakvlakken tussen de projecten in dit programma. De resultaten en output van veel projecten kennen daarmee veel overlap. Vooralsnog is integratie tussen projecten en/of met bevindingen elders ((wetenschappelijke) literatuur) niet voorzien in het programma. Hierdoor blijft onduidelijk of de bevindingen en/of aanbevelingen uit een project in een bepaalde wijk of gebied specifiek zijn voor die plek of generaliseerbaar zijn naar andere buurten in dezelfde gemeente of juist naar vergelijkbare buurten (met beschrijving van voorwaardelijke kenmerken) elders in het land. Of welke onderdelen van het proces - onder welke voorwaarden - in te zetten zijn op andere plekken.

Met het gebrek aan integratie van de resultaten en outputs van de projecten ontstaat het risico dat het programma GLIA weinig reikwijdte heeft naar de (toekomstige) praktijk. Deze rol wordt door de projecten gemist. De kennisbundel die ZonMw dit najaar zal laten opstellen vat de inzichten uit de projecten samen en licht mooie voorbeelden uit, maar zal - zo wij begrepen hebben - de benodigde integrerende slag niet maken. Het overkoepelend programma PGLO heeft een eindsymposium in de planning staan waar (een deel van de) projecten de resultaten kunnen presenteren, en sommige projecten zullen als goed voorbeeld worden gedeeld in bijvoorbeeld de Toolbox. Vanuit de evaluatie is vroeg in 2025 geopperd bevindingen uit de GLIA-projecten op voorgenoemde wijze te integreren alvorens deze in te passen in producten van PGLO. Aangegeven werd dat daarvoor geen ruimte was; zover ons bekend is, is ook binnen het PGLO deze integrerende slag (nog) niet voorzien.

Uit het leernetwerk: "Ons project is primair lokaal gericht. Maar inmiddels ontvangen we ook uitnodigingen van andere gemeenten en organisaties, etc. Heel leuk, maar dat past eigenlijk niet binnen ons project. En als we het doen, zouden we het graag samen met jullie [de andere projecten] doen! Kunnen we dergelijke samenwerkingen in deze groep bewerkstelligen?"

Gezien de praktische context worden door veel projecten (fysieke of online) bijeenkomsten georganiseerd om inzichten en ervaringen te delen. Ook hier worden de bijeenkomsten van verschillende projecten, ondanks de raakvlakken, meestal niet gebundeld of gecombineerd. Dit maakt voor 'ontvangers' van de boodschappen uit de projecten dat er erg veel aanbod is, en

dat de boodschap projectafhankelijk is. Of dat er juist interesse is vanuit andere regio's dan waar het project speelt, en dat daar om die reden vanuit het project eigenlijk niet aan tegemoet kan worden gekomen. Verschillende projecten ervaren dit als minder wenselijk, maar zien ook geen directe oplossing. Hier werd vanuit de projecten een partij gemist die de regie kon en wilde nemen. Het is ons niet bekend in hoeverre het RIVM binnen hun deel van het PGLO de resultaten van de projecten nog kan opnemen, onder meer in de onderdelen instrumenten, ontwerpprincipes, maatregelen en vuistregels. De resultaten zouden daar (deels) goed in passen.

Enkele projecten willen met flinke ambitie gezamenlijk het netwerk in. Zo werden in het Leernetwerk in mei 2025 VWS, zorgverzekeraars en 'het fysiek domein' genoemd als plekken waar je een gezamenlijke boodschap zou willen pitchen. Naar ons weten is daar (nog) geen gevolg aan gegeven. Ook lijkt er vooralsnog geen aansluiting te zijn van de projecten op de bestaande landelijke structuren (zoals GGD GHOR Nederland, VNG, etc.).

6.3 Aanbevelingen voor onderzoekers, GGD en gemeente

Doel van het programma (GLIA-Website): "Het subsidieprogramma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak (GLIA) zet in op samenwerking tussen verschillende disciplines, domeinen en stakeholders in praktijkgerichte onderzoeksprojecten. Centraal staat samen leren en kennis (door)ontwikkelen ten behoeve van een gezonde leefomgeving. Samenwerking is hierin cruciaal: tussen verschillende vakgebieden en domeinen en tussen nationale, regionale, lokale publieke én private organisaties. En bovenal met én voor de inwoners. Met als ambitie dat gemeenten en GGD'en gezondheid vanzelfsprekend mee gaan wegen bij het ontwerp, de inrichting en het beheer van de leefomgeving."

- **Hanteer een brede blik op wat een gezonde leefomgeving inhoudt**
Een gezonde leefomgeving is een omgeving die 1) uitnodigt tot gezond gedrag, 2) beschermt tegen gezondheidsrisico's en 3) aantrekkelijk en prettig is. Een brede, integrale blik levert de meeste kansen voor verbeteringen in de leefomgeving. Betrek hiervoor partners met **verschillende expertises**.
- **Maak gebruik van de kracht van domeinoverstijgende samenwerking**
Werken aan een gezonde leefomgeving betekent domeinoverstijgend samenwerken. Samenwerking tussen het sociaal- of gezondheidsdomein en het fysiek domein is essentieel om doelen en middelen effectief met elkaar te combineren.
 - Voor wie afkomstig is uit het **Gezondheids- of Sociaal domein**: Verdiep je in het netwerk, de processen, taal en besluitvorming van het fysiek domein. De website www.platform31.nl vormt een goed startpunt.
 - Voor wie afkomstig is uit het **Fysiek domein**: Verdiep je in de gezondheidswereld en het sociaal domein - bijvoorbeeld via www.loketgezondleven.nl.
- **Creëer samenwerking die het verschil maakt in je project**
Samenwerken loont! Investeer gedurende de hele looptijd (en daarvoor) in een goede **samenwerking binnen je project**: niet alleen de juiste partijen, maar ook de juiste

mensen met de juiste expertise. Heb aandacht voor een gezamenlijke taal en werkwijze en de daarvoor benodigde randvoorwaarden.

- **Werk aan een gezonde leefomgeving voor én met bewoners**
Scheep gedurende het gehele project de juiste omstandigheden om samen te werken met de mensen om wie het gaat. Oftewel voor **participatie** van bewoners en gebruikers. De website van Pharos biedt een goed startpunt:
www.pharos.nl/infosheets/bouwstenen.
- **Zorg ervoor dat jouw initiatief van blijvende waarde is voor de gezonde leefomgeving**
Organiseer tijdig ruimte voor reflectie op **output** en **impact**. Stuur bij waar nodig; een project loopt altijd anders dan gepland. Bedenk tijdig hoe je je resultaten wilt verspreiden.
Zorg voor **borging** van de resultaten van je project. Neem maatregelen op in begroting en beleid van zowel fysiek als sociaal domein. Hiermee behaal je een langdurige impact van je project.
- **Benut de kennis uit andere initiatieven binnen en buiten je organisatie**
Investeer in **samenwerking met andere projecten** om expertise op het gebied van de gezonde leefomgeving (door) te ontwikkelen. Samenwerking vind je bijvoorbeeld in netwerken zoals AWGL en programma's zoals PGLO. Integreer - waar mogelijk - verschillende gebiedspecifieke bevindingen tot meer generieke conclusies of aanbevelingen (op inhoud en/of proces), zodat deze ook toepasbaar zijn in andere gebieden.

Hieronder per aanbeveling een toelichting met, waar relevant, een specificering voor bepaalde doelgroep(en).

6.3.1 Hanteer een brede blik op wat een gezonde leefomgeving inhoudt

Een gezonde leefomgeving is een omgeving die 1) uitnodigt tot gezond gedrag, 2) beschermt tegen gezondheidsrisico's en 3) aantrekkelijk en prettig is. Een brede blik op een gezonde leefomgeving waarin aandacht is voor al deze facetten biedt koppelkansen voor beleid. Maar ook kansen voor financiering: door budgetten te combineren uit verschillende afdelingen/domeinen ontstaan nieuwe mogelijkheden.

Hanteer een brede blik op wat een gezonde leefomgeving inhoudt

Een gezonde leefomgeving is een omgeving die 1) uitnodigt tot gezond gedrag, 2) beschermt tegen gezondheidsrisico's en 3) aantrekkelijk en prettig is. Een brede, integrale blik levert de meeste kansen voor verbeteringen in de leefomgeving. Betrek hiervoor partners met **verschillende expertises**.

Ook de woning en de directe ruimte daaromheen is onderdeel van een gezonde leefomgeving. Besteed daarom ook aandacht aan gezondheidsaspecten die samenhangen met de woning (denk aan schimmels, luchtkwaliteit, geluid en hitte in huis) en een gezonde buitenruimte (o.a. rustig, groen, veilig).

In de meeste projecten was slechts aandacht voor een deel van de aspecten van een gezonde leefomgeving. Dit gebeurde zowel bewust als onbewust. In de projecten was niet alle expertise aanwezig om alle aspecten mee te nemen. Voor een integrale blik op de gezonde leefomgeving is het nodig om samen te werken met mensen met verschillende achtergronden uit verschillende domeinen.

6.3.2 Maak gebruik van de kracht van domeinoverstijgende samenwerking

Werken aan een gezonde leefomgeving betekent samenwerken met het fysiek-, het sociaal en het gezondheidsdomein. Samenwerking tussen deze domeinen is essentieel om gezondheidsdoelen (meestal geformuleerd door het sociaal en gezondheidsdomein) en middelen (ingrepen in de leefomgeving die tot stand worden gebracht door het fysiek domein) effectief met elkaar combineren.

Voor veel betrokken onderzoekers en GGD-medewerkers is samenwerken met het sociaal domein bekend terrein. In het fysiek domein gelden behalve een ander netwerk ook heel andere werkprocessen, een andere taal en andere besluitvorming. Voor veel projecten lagen daar belangrijke leerpunten: kennis hebben van de wereld van het fysiek domein is essentieel voor een vruchtbare samenwerking. In de projecten waren enkele projectmedewerkers afkomstig van het fysiek domein (werkzaam bij gemeente of kennispartij); voor hen gold hetzelfde ten aanzien van het sociaal- en gezondheidsdomein.

Maak gebruik van de kracht van domeinoverstijgende samenwerking

Werken aan een gezonde leefomgeving betekent domeinoverstijgend samenwerken. Samenwerking tussen het sociaal- of gezondheidsdomein en het fysiek domein is essentieel om doelen en middelen effectief met elkaar te combineren.

> Voor wie afkomstig is uit het **Gezondheids- of Sociaal domein**: Verdiep je in het netwerk, de processen, taal en besluitvorming van het fysiek domein. De website www.platform31.nl vormt een goed startpunt.

> Voor wie afkomstig is uit het **Fysiek domein**: Verdiep je in de gezondheidswereld en het sociaal domein - bijvoorbeeld via www.loketgezondleven.nl.

Voor **GGD-onderzoekers** wijzen we specifiek ook op interne samenwerking. Door samen te werken met de GGD-collega's van het team Milieu & Gezondheid (ook wel Medische Milieukunde) ontsluit je netwerk, ervaring met en kennis over het fysiek domein in jouw regio.

6.3.3 Creëer samenwerking die het verschil maakt in je project

Samen leren en kennis (door)ontwikkelen ten behoeve van een gezondere leefomgeving betekent het aangaan en/of versterken van een samenwerkingsverband. In de meeste projecten betrof dit gemeente(n), GGD(en), academische partner(s) en/of private partij(en). De leerpunten laten zien dat een goed samenwerkingsverband een grote meerwaarde heeft: kennis en kunde worden samengebracht en brengen het team op een punt waar men alleen niet was gekomen. Verschillende partijen die ervaren zijn in het uitvoeren van ZonMw-projecten gaven aan dat zij, gezien de uitdagende omstandigheden, alleen omdat zij al een bestaand en goed consortium hadden, zijn begonnen aan het project.

Aandachtspunten bij het onderling samenwerkingsverband zijn investeren in het team en de daarin benodigde expertise duurzaam (in ieder geval gedurende de looptijd van het project, bij

voorkeur ook daarna) beschikbaar maken en houden. Ook het werken als projectteam met onder andere afspraken over werkwijze en het vinden van een gezamenlijke taal (zie ook aanbevelingen in relatie tot domeinoverstijgende samenwerking en bewonersparticipatie) vraagt investeringen van de betrokkenen. Zorg voor de juiste randvoorwaarden om het samenwerken als projectteam te kunnen initiëren en blijven volhouden gedurende de gehele looptijd.

Veel succesvol en soepel verlopen projecten zijn uitgevoerd door bestaande, ervaren samenwerkingsverbanden die vaker samenwerken, onder meer aan een gezonde leefomgeving, met externe financieringsprogramma's (ook anders dan ZonMw). Al (ver) voor het verschijnen van de call hadden zij voorbereidend werk getroffen aan het smeden van een consortium en het uitdenken van (potentiële) ideeën.

Creëer samenwerking die het verschil maakt in je project

Samenwerken loont! Investeer gedurende de hele looptijd (en daarvoor) in een goede samenwerking binnen je project: de juiste partijen, mensen en expertise, een gezamenlijke taal en werkwijze en de daarvoor benodigde randvoorwaarden.

Specifiek voor **GGD** en **gemeente** geldt daarom: creëer de benodigde randvoorwaarden om te werken met externe financieringsprogramma's. Voor wie nog geen ervaring heeft met het aanvragen en uitvoeren van extern gefinancierde projecten is het van belang zich (zeer) vroegtijdig te oriënteren en voor te bereiden op samenwerking. Zo mogelijk met ervaren projectpartners, met name een ervaren projectcoördinator/-leider maakt verschil. Bereid de eigen organisatie vervolgens voor op het kunnen omgaan met subsidievoorwaarden en -procedures die afwijken van de eigen werkwijze. Gebruik hiervoor de ervaringen van collega's bij meer ervaren GGD'en of gemeenten. Er zijn verschillende praktische uitdagingen, maar er is ook veel ervaring met oplossingen daarvoor.

Procesbegeleider

In dit programma werd, ter bevordering van samenwerking, door ZonMw een procesbegeleider aanbevolen. Niet elk project heeft gekozen voor een procesbegeleider. De ervaringen vanuit de projecten die hier wel voor gekozen hebben, zijn wisselend (zie paragraaf 6.2). In enkele projecten werd hun meerwaarde ervaren, omdat deze richting gaf in het werken in de structuur van een ZonMw-project, of omdat de vaart in het proces werd gehouden en de onderlinge (domeinoverstijgende) samenwerking werd bevorderd. In andere projecten kwam de rol van de procesbegeleider niet goed uit de verf, omdat deze te veel op afstand stond. De evaluatie heeft niet geleid tot inzicht in wanneer of voor welk project de rol van procesbegeleider van toegevoegde waarde is.

6.3.4 Werk aan een gezonde leefomgeving voor én met bewoners

Samen leren en kennis (door)ontwikkelen ten behoeve van een gezondere leefomgeving betekent ook samenwerken met de mensen om wie het gaat. Een vorm van participeren is co-creëren, ook lichtere samenwerkingsvormen zijn mogelijk. In alle gevallen is het voor een goede participatie essentieel de samenwerking met de bewoners in het gehele proces, van eerste initiatief tot laatste evaluatie, tot stand te brengen en te houden. Dat vraagt van alle betrokken partijen extra investeringen (tijd en budget) in het project. De geleerde lessen laten

zien dat er veel winst kan worden behaald door zich vooraf te verdiepen in de voorwaarden en aandachtspunten bij participatie, dat is een vak op zich.

Werk aan een gezonde leefomgeving voor én met bewoners

Schep gedurende het gehele project de juiste omstandigheden om samen te werken met de mensen om wie het gaat. Oftewel voor participatie van bewoners en gebruikers. De website van Pharos biedt een goed startpunt: www.pharos.nl/infosheets/bouwstenen.

Voor alle betrokken **professionals** geldt dat het van belang is te realiseren dat je voor een goede samenwerking met bewoners in een langetermijnrelatie investeert. Houd daar ook met personeelsbeleid rekening mee. Dit geldt in het bijzonder ook voor **gemeenten**, waar frequente roulatie van medewerkers soms leidt tot grote(re) afstand tot bewoners.

6.3.5 Zorg ervoor dat jouw initiatief van blijvende waarde is voor de gezonde leefomgeving

De ambitie van het GLIA-programma is dat gemeenten en GGD'en gezondheid vanzelfsprekend mee gaan wegen bij het ontwerp, de inrichting en het beheer van de leefomgeving. Projecten hebben eigen doelen gesteld waarmee ze hieraan bij willen dragen. In de evaluatie bleek het effectief om tijdig ruimte voor reflectie over impact en outputs te organiseren. Er werd bijgestuurd in eindproducten, aanpakken en budgetten. Een manier om te reflecteren op impact en output is door gebruik te maken van de Theory of Change (zie ook paragraaf 5.1).

Financiële en/of beleidsmatige borging van de resultaten, evenals de fysieke aanpassingen, is essentieel om het project blijvende waarde te laten geven (zie ook paragraaf 6.2). Ondanks tijdige aandacht voor borging is het niet helder of dit voor alle projecten ook is gelukt of gaat lukken. Voor toekomstige projecten met een afgebakende doorlooptijd wordt aanbevolen zich te richten op bestaande initiatieven of beleid dat versterking of verbreding nodig heeft.

Zorg ervoor dat jouw initiatief van blijvende waarde is voor de gezonde leefomgeving

Organiseer tijdig ruimte voor reflectie op **output** en **impact**. Stuur bij waar nodig; een project loopt altijd anders dan gepland. Bedenk tijdig hoe je je resultaten wilt verspreiden.

Zorg voor **borging** van de resultaten van je project. Neem maatregelen op in begroting en beleid van zowel fysiek als sociaal domein. Hiermee behaal je een langdurige impact van je project.

6.3.6 Benut de kennis uit andere initiatieven binnen en buiten je organisatie

Samenwerken om samen te leren en kennis (door) te ontwikkelen ten behoeve van een gezondere leefomgeving beperkt zich niet tot de projectteams. In de Leernetwerkbijeenkomsten bleek met name de informele uitwisseling over aanpakken tussen projecten van grote meerwaarde. Er was vanuit projecten met een vergelijkbare werkwijze en/of op een vergelijkbaar thema daarnaast interesse in onderlinge uitwisseling, maar hier werd in de korte doorlooptijd van de projecten weinig gelegenheid voor ervaren. In een beperkt aantal gevallen zijn de eindresultaten gebundeld gepresenteerd in een gezamenlijk webinar.

De meeste projecten leiden tot wijk- of gebiedsspecifieke resultaten en inzichten. Integratie van verschillende van dergelijke resultaten (zie paragraaf 6.2) is nodig om te komen tot meer generieke conclusies of aanbevelingen (op inhoud en/of proces) die ook buiten de wijk of het gebied waar het project is uitgevoerd toepasbaar zijn. Zo kunnen de projecten ook op langere termijn en veel grotere schaal meerwaarde hebben. De hiertoe benodigde integratieslag is niet voorzien in het programma en lijkt ook niet anderszins opgepakt te worden.

Er was vanuit de projecten behoefte aan meer facilitering voor onderlinge uitwisseling en samenwerking, ook na afronding (zie paragraaf 6.2). Hierin zou het PGLO (Programma Gezonde Leefomgeving) mogelijk een rol kunnen spelen. Projecten zouden daarnaast mogelijk ook kunnen kijken naar netwerken en programma's die langer doorlopen, zoals: Academische Werkplaats Gezonde Leefomgeving (www.awgl.nl), Netwerk Maak Ruimte voor Gezondheid (www.gezondeleefomgeving.nl/netwerk-MRvG), Samenwerking in Citydeals (verschillende thema's, www.agendastad.nl/city-deals/), Data- en Kennishub Gezond Stedelijk Leven (www.gezondstedelijklevenshub.nl), Leerkringen GezondIn (wisselend aanbod, www.gezondin.nu/agenda/) of Leerkringen en bijeenkomsten van Platform31 (wisselend aanbod, www.platform31.nl/agenda).

Benut de kennis uit andere initiatieven binnen en buiten je organisatie

Investeer in samenwerking met andere projecten. Samenwerking vind je bijvoorbeeld in netwerken en programma's zoals PGLO. Integreer - waar mogelijk - verschillende gebiedsspecifieke bevindingen tot meer generieke conclusies of aanbevelingen (op inhoud en/of proces) zodat deze ook toepasbaar zijn in andere gebieden.

Specifiek voor **ZonMw** wijzen we nog op de wens van projecten om hierbij te worden gefaciliteerd, zowel in het aan elkaar presenteren van eindproducten, als in het (mogelijk) samenbrengen van de output van de projecten richting doelpubliek(en).

7 REFERENTIES

- Arnstein, S. (1969). *A ladder of citizen participation*. Journal of the American Institute of Planners 35(4). Opgehaald van https://www.historyofsocialwork.org/1969_ENG_Ladderofparticipation/1969,%20Arnstein,%20ladder%20of%20participation,%20original%20text%20OCR%20C.pdf
- Platform31. (2022, november 15). *Raadsleden: kijk naar participatie door de ogen van bewoners*. Opgehaald van Platform31: <https://www.platform31.nl/artikelen/raadsleden-kijk-naar-participatie-door-de-ogen-van-bewoners/>
- Scholte, J., & Hoyng, D. (2021). *Physical Activity Friendly Environment model*. Ede: Kenniscentrum Sport & Bewegen. Opgehaald van <https://www.kennisbanksportenbewegen.nl/?file=10507&m=1635928261&action=file.download>
- Staatsen, B., Hall, E., Straks, M., Betgen, C., Limaheluw, J., Mulder, Y., . . . Broeder, L. d. (2024). *Naar een gezonde leefomgeving in een veranderend klimaat. Themaverkenning bij de Volksgezondheid Toekomst Verkenning 2024*. Bilthoven: RIVM. Opgehaald van <https://www.volksgezondheidtoekomstverkenning.nl/vtv-2024/leefomgeving-klimaat>

BIJLAGE 1: FORMULIER INVENTARISATIE PROJECTEN VAN DE 25 PROJECTEN

Begeleidende mail:**Onderwerp: Gevraagde informatie Doorlopende Evaluatie ZonMw**

Beste (naam contactpersoon),

We mailen je over het project (titel) wat je momenteel uitvoert met subsidie van ZonMw.

In opdracht van ZonMw voeren wij de evaluatie uit van 25 projecten (waaronder die van jou) binnen het Programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak (GLIA). Deze evaluatie is erop gericht dat de projecten tezamen zoveel mogelijk opleveren voor de gezonde leefomgeving in Nederland. We controleren niet of jullie projectvoorstel wordt waargemaakt en of jullie aan de voorwaarden voldoen, dat doet ZonMw zelf.

De evaluatie van het programma GLIA pakken we samen met Pharos en Platform 31 aan met een doorlopende, lerende monitoring. Gedurende de looptijd van de projecten ondersteunen we de projecten bij het versterken van hun impact. We verzamelen informatie over de voortgang en wat daaruit geleerd kan worden. We zetten ons in voor een goede verspreiding van die nieuwe kennis. Zowel inhoudelijke als methodologische of procesmatige leerpunten hebben daarbij onze interesse, want deze zijn allemaal van belang voor wie werkt aan de gezonde leefomgeving. Meer over ons samenwerkingsverband en de aanpak van deze evaluatie lees je [hier](#).

Wat vragen we van jou?

Gedurende de leernetwerkbijeenkomst van 21 november gaan alle GLIA-projecten in kleine groepjes met elkaar meekijken naar impact op de zelf gestelde doelen. Dat gaan we doen aan de hand van een bespreekmodel over de doelen, resultaten en impact van je project. We vragen jullie ons vooraf al wat informatie te geven in bijgaand formulier. Op basis hiervan zullen we voor ieder project een model voorbereiden waar we tijdens de bijeenkomst mee aan de slag gaan. Zelf kun je ook vast nadenken over belemmerende en bevorderende factoren bij het behalen van je doelen. We hopen je tijdens deze bijeenkomst te inspireren en van elkaar te leren, zodat we gezamenlijk impact kunnen maken!

Het formulier hebben we -voor zover ons bekend- vast ingevuld. We vragen jullie de inhoud aan te vullen, te corrigeren en aan te scherpen. Stuur het ingevulde formulier uiterlijk 7 oktober aan ons retour.

Het vervolg

Na 21 november vragen we je een korte schriftelijke terugkoppeling vanuit jouw project te geven. Daar zullen we later in de doorlopende evaluatie met jullie op terugkomen. Geleerde lessen delen we, in afstemming met het betrokken project. Verder zullen we ons door de bijeenkomst laten inspireren voor webinars, waarvoor ieder project een uitnodiging zal ontvangen. Volg onze website www.awgl.nl/nieuws, [linkedin](#) en/of schrijf je in voor onze [nieuwsbrief](#) om ook op de hoogte te blijven!

Heb je vragen? We zijn beschikbaar via info@awgl.nl (je mag ons ook een terugbelverzoek doen).

Met vriendelijke groet,

Birgit, projectondersteuner

AANLEVEREN INFORMATIE

In opdracht van ZonMw voert de AWGL de evaluatie uit van 25 projecten binnen het GLIA-programma. Deze evaluatie is erop gericht dat de projecten tezamen zoveel mogelijk opleveren voor de gezonde leefomgeving in Nederland. Het coördinatieteam van de AWGL vraagt via dit formulier algemene informatie op van elk project. Een deel van de gevraagde informatie is specifiek ter voorbereiding op de leernetwerkbijeenkomst van 21 november 2024.

Stuur het ingevulde formulier terug naar info@awgl.nl.

Algemene projectinformatie

Projecttitel	
Contactpersoon evaluatie (Projectleider zoals bekend bij ZonMw)	Contactpersoon: Organisatie: E-mail:
Korte samenvatting project	
Kort tijdspad van project Wat wordt wanneer gedaan/opgeleverd?	
Webpagina's URL's ZonMw en AWGL	

Samenwerkende partijen

Welke partijen zijn betrokken? Geef van iedere partij aan welke rol zij hebben.	
Welke partij is in de lead? Betreft dat onderzoek, beleid of praktijk?	
Welke partij is initiatiefnemer van dit project geweest?	
Is er een procesbegeleider aangesteld? Zo ja, van welke organisatie is deze afkomstig? En wat was/is daarvoor de motivatie?	
Zijn inwoners betrokken? Zo ja, beschrijf kort hoe.	

Thematische informatie

Thema's Vink alle thema's aan die van toepassing zijn	☐ Lucht ☐ Bodem ☐ Geluid ☐ Geur ☐ Stoffen ☐ Binnenmilieu ☐ Klimaat ☐ Groen ☐ Hitte ☐ Ontmoeten
--	---

	☐ Ontspannen ☐ Bewegen ☐ Voeding
Vindt het project plaats in landelijk of stedelijk gebied?	☐ Landelijk gebied ☐ Stedelijk gebied
Betreft het project orgware, hardware of software of een combinatie daarvan? (Zie Programma Gezonde Leefomgeving Integrale Aanpak voor toelichting op dit begrip) Beschrijf kort waarom.	

Beoogde resultaten

We borduren voort op dit onderdeel in de workshop gedurende het leernetwerk van 21 nov. Betrek de persoon die namens je project deelneemt aan het leernetwerk bij het invullen van dit onderdeel.

Wat is/zijn de probleem-/vraagstelling(en) van je project? Formuleer iedere stelling in één zin. Tip: neem dit over uit/kijk na in je gehonoreerde voorstel	
Wat zijn je doelen (en subdoelen)? - Lokaal: wat levert je project op in de wijk? - Overstijgend: wat levert je project op voor andere projecten, wijken of organisaties? Tip: neem dit over uit/kijk na in je gehonoreerde voorstel	Lokaal: 1. Overstijgend: 2.
Wie zijn je doelgroepen? Geef van ieder van de hierboven genoemde (sub)doelen aan welke doelgroep dit betreft. Definieer deze doelgroepen en benoem ook eventuele intermediaire doelgroepen.	1.

Algemene voortgang

Niet alles loopt zoals je vooraf bedacht had. Beschrijf kort de wijzigingen in de plannen. Geef, waar mogelijk, ook aan wat anderen hieruit zouden kunnen leren.	
Zijn er al resultaten die gedeeld mogen worden? Zo ja, beschrijf deze kort.	
Hebben jullie inzichten opgedaan die ook voor andere GLIA-onderzoekers/projectleiders van waarde kunnen zijn? Beschrijf deze kort.	